

FAŠISTIČKI POREDAK U OKUPIRANOJ CRNOJ GORI (1941-1943)

Federiko Godi

In this fragment of the book *The Montenegrin Front* (Federico Goddi, *Fronte montenegrino, Occupazione italiana e giustizia militare 1941-1943*, Leg edizioni, Gorizia, 2016) the author deals with the Italian military occupation of Montenegro in the context of the establishment of new fascist system in the Mediterranean. Within this context the Italian occupation of Montenegro was not a marginal action, but a goal of the Italian imperialistic long-term project. By putting its administration, economy, currency, social and overall cultural life on new foundations, and also by using rigorous repressive measures, the new regime tried to establish a new order which even in the Montenegrin micro-space perfectly illustrates the basic hegemonic goals of the Italian fascism.

Fašistički imperijalizam i crnogorsko pitanje

Uloga „nezavisne“ Crne Gore

Istorija italijanske okupacije u Crnoj Gori obuhvata pitanje italijanskog ekonomskog prodora u taj mali dio zapadnog Balkana. Kako u predviđanjima političko-diplomatskih krugova koje je fašistički režim naslijedio, tako i u geopolitičkim planovima vojnih vlasti, Crnoj Gori je na šahovskoj tabli novog

mediteranskog poretka dodijeljena ekonomska uloga. Činjenica da taj projekat koji je politika italijanskog fašizma planirala nije počivao na čvrstim temeljima ne opravdava istorijske analize sa tezama o vojnom osvajanju koje je u XIX vijeku izvela posljednja među velikim silama.¹

Diplomatska nespремnost fašističke države ubrzala je procese vojnog osvajanja zasnovanog, pak, na potpuno istim ekonomskim procedurama. Politički nedostaci, u vezi sa pretenzijama prema životnom prostoru na Balkanu tokom Drugog svjetskog rata, predstavljaju samo jedan dio problema. Cjelokupno pitanje poraza fašističkog osvajanja u ovoj regiji potiče od strukturalnih nedostataka koji se odnose na samo političko ustrojstvo imperijalnog sistema u koji je bila uključena mala Crna Gora. Proučavanje valorizacije teritorije Crne Gore pokazuje kakav je bio sam karakter okupacije.² U monetarnim pitanjima mogu se pratiti težnje, prakse i iz njih proizilazeće greške sa odlučujućim ishodima i tragičnim posljedicama.³

---

¹ Od suštinskog je značaja inovativna studija o ekonomskim pitanjima E. Collotti e T. Sala, *Le potenze dell'Asse e la Jugoslavia. Saggi e documenti 1941/1943*, Feltrinelli, Milano, 1974. Vidjeti i zbornik radova T. Sala, *Storia e impegno civile, con gli atti della giornata di studio in ricordo di Teodoro Sala*, 'Quaderni di Qualestoria 24', Trieste, 2009.

² M. Marcelletti, *Coordinazione economica nei Balcani*, 'Civiltà fascista', VIII, br. 3, mart 1941, str. 157-165; C.A. Ferrario, *La «revisione» balcanica*, 'Gerarchia', XX, br. 4, april 1941, str. 193-200; G.E. Pistolesse, *Prospettive economiche nei Balcani*, 'L'Economia italiana', XXVI, maj 1941, str. 218-222; M.M. *Lo sviluppo spaziale di uno Stato – il Montenegro*, 'Geopolitica', III, br. 5, 1941, str. 274-275; R. Nonvelleiller, *Con le ali e piccone nel cuore della montagna. Itinerario Montenegro*, 'Le vie del Mondo' – rivista mensile del Touring club italiano, IX, br. 12, decembar 1941, str. 1119-1128.

³ „U suštini problem je tipično političke prirode: vojna priprema jedne zemlje ne može se definisati u apsolutnom smislu, već samo u odnosu na protivnike

U skladu sa planovima o podjeli Jugoslavije, predstavljenim na Konferenciji u Beču 21. i 22. aprila 1941. godine, nakon sporazuma sila Osovine koji su potpisali ministri Galeaco Čano (Galeazzo Ciano) i Joakim Fon Ribentrop (Joachim von Ribbentrop), Crna Gora je trebalo da bude pripojena Italiji, poput Albanije 1939. godine, uz uvođenje tarifne unije i zajedničke valute.⁴ Njemačka, jači saveznik, dozvolila je Italiji da preuzme stvar u svoje ruke, ali je fašistički plan za Crnu Goru u sebi već sadržao klicu koja će na kraju i podstaći crnogorski narod na ustanak jula 1941. godine. Ova pobuna značila je za Italiju otvaranje novog fronta, uz promjenu granica i rasparčavanje prethodnih državno-administrativnih jedinica. U tom smislu pred sam sastanak u Beču, Čanu su stigli zahtjevi kojima je namjesnik Albanije Frančesko Jakomoni (Francesco Jacomoni) pokušao da na njega izvrši pritisak. Ministru je 19. aprila upućen sljedeći telegram:

Savjet ministara koji se danas sastao zamolio me je da u svojstvu posrednika Vašoj Ekselenciji prenesem njihovu želju da se program maksimalnih albanskih zahtjeva uzme u obzir prilikom odlučivanja o novom teritorijalnom uređenju Balkanskog poluostrva. Savjet se uzda u punu podršku Vaše Ekselencije i spreman je da pošalje eksperte i pruži sva neophodna objašnjenja, u

---

i vojne ciljeve, a odgovornost za to ne snose samo generali, već je tu riječ o rezultatima osnovnih postavki nacionalne politike. [...] Problem vojne nesprenosti i inferiornosti italijanskih oružanih snaga je lažni problem koji skreće pažnju sa onog ključnog, to jest koja je bila uloga fašističke Italije u svjetskom ratu i koja je uloga oružanih snaga u fašističkoj politici“. Up. G. Rochat, G. Massobrio, *Breve storia dell'esercito italiano dal 1861 al 1943*, Einaudi, Torino, 1978, str. 266, 270.

⁴ Up. G. Villari, *Il sistema di occupazione fascista in Albania*, u L. Brazzo e M. Sarfatti (ur.), *Gli ebrei in Albania sotto il fascismo. Una storia da ricostruire*, Giuntina, Firenze, 2010, str. 94-96.

slučaju spora ili dilema u vezi sa pojedinim tačkama tog programa, kako bi dokazao zasnovanost pretenzija na teritorije koje su na srcu svim Albancima.⁵

Potom, 20. aprila, stiglo je novo, detaljnije pismo, sa osvrtnom na crnogorsko pitanje:

Potrebno je pomenuti dokumentaciju o osnovanosti prava na Plav i Gusinje jer su te teritorije Crnoj Gori dodijeljene na Berlinskom kongresu, ali se albansko stanovništvo diglo na ustanak i spriječilo Crnu Goru da ih zauzme. Nakon dvije godine sukoba velike sile su se uključile i poništile dodjelu Plava i Gusinja Crnoj Gori, u zamjenu za Ulcinj, čije je stanovništvo takođe pružilo otpor, ali je moralo da popusti pred demonstracijom ratne mornarice velikih sila. Plav i Gusinje priključeni su Crnoj Gori tek nakon Balkanskih ratova.⁶

Ćano, zabrinut više zbog politike sile njemačkog saveznika, nego zbog pitanja granica, 24. aprila zabilježio je u svom dnevniku: „U Beču su nam rekli da imamo odriježene ruke. Ali koliko su iskreni?“⁷ Ćanove sumnje bile su odjek Musolinijevog nastojanja da potpiše mir pod uslovima koji bi mu omogućili dobijanje interesne zone u kojoj bi djelovao nezavisno od nacističke Njemačke, kako bi zadovoljio imperijalne ambicije. Italijansko djelovanje iz Tirane imalo je posljedice ne samo na fašističku politiku, već i na politiku u Crnoj Gori, u kojoj se stanovništvo podijelilo na kolaboracioniste i protivnike okupacije. Razdor je bio očigledan od samog početka, nakon

---

⁵ ASMAE (Istorijsko-diplomatski arhiv Ministarstva vanjskih poslova), Podsekretarijat za albanska pitanja [u daljem tekstu SSAA], b. 78, sv. Manjine, telegram br. 3606, Generalno namjesništvo, albanski zahtjevi, Tirana, 24. april 1941, Jacomoni [Frančesko].

⁶ Isto, telegram br. 3604, Tirana, 23. april 1941, Pjero Parini (Piero Parini).

⁷ G. Ciano, *Diario 1937-1943*, uredio R. De Felice, Bur, Milano, 2010, str. 504.

napada na Jugoslaviju, 6. aprila 1941. godine, kada je u Albaniji formiran Komitet za oslobođenje Crne Gore pod vođstvom Luke Rackovića, bivšeg oficira crnogorske vojske. U sastav Komiteta ušli su i neki protivnici svrgnute srpske dinastije koji su zagovarali pripajanje Crne Gore Albaniji, uz zadržavanje autonomije, dok bi obala pripala Italiji.⁸ Komitet je izrazio svoje stavove u hvalospjevu upućenom namjesniku Albanije Jakomoniju 15. aprila:

*Mi crnogorski patriote, koji živimo u Albaniji da bismo se spasili od jugoslovenskih vlasti, imamo čast da Vas obavijestimo da smo danas, na Uskrs, u ovom pobjedničkom proljeću Centralnih sila, osnovali u Tirani Komitet za oslobođenje Crne Gore. Utjehu nalazimo u nadi da će u novom poretku koji Italija i Njemačka uspostavljaju u Evropi, nacionalna prava naroda koji su lažnim mirom u Versaju pripojeni Jugoslaviji biti priznata i poštovana. O našoj solidarnosti sa Centralnim silama svjedoči telegram koji smo poslali Dučeu fašističke Italije. Mi se nadamo saradnji i podršci ovog Kraljevskog namjesništva, koje u Albaniji, bratskoj zemlji naše Crne Gore, predstavlja Veličanstvo Kralja Imperatora i dinastiju Savoja, u venama čijih prinčeva teče krv naše crnogorske loze.*⁹

Ovaj politički entrizam¹⁰ potencijalnih kolaboracionista raširio se i do Cetinja, gdje je 17. aprila osnovan privremeni Upravni komitet, pod rukovodstvom Jova Popovića, starog savjetnika crnogorskog kralja Nikole I Petrovića, koji je učestvovao u ustanku protiv ujedinjenja Crne Gore i Srbije 1918. godine. Istoga dana, rano ujutru, stigao je iz Skadra generalni direktor za

---

⁸ ASMAE, SSAA, b. 78, sv. Manjine, telegram br. 3123, oslobođenje Crne Gore, Tirana, 13. april 1941.

⁹ Isto, telegram br. 3177, poruka crnogorskog Komiteta namjesniku Albanije Jakomoniju, Tirana, 14. april 1941.

¹⁰ Prim. prev. pristupanje stranci s ciljem njenog podrivanja.

štampu pri predsjedništvu Albanskog savjeta Nikola Loruso Atoma (Nicola Lorusso Attoma).¹¹ Prethodne večeri on je postigao dogovor sa generalom Đuzepeom Profundijem (Giuseppe Profundi), komandantom XVIII vojnog korpusa – koji je od 4. aprila bio stacioniran u Albaniji radi priprema za vojne operacije protiv Jugoslavije – u vezi sa političkom akcijom koju je trebalo sprovesti u Crnoj Gori, na osnovu direktiva generalnog namjesnika Kraljevine Albanije Jakomonija. Nakon što je uspostavio kontakt sa nekoliko crnogorskih patriota kako bi dobio informacije o raspoloženju naroda, Loruso je krenuo na Cetinje pridruživši se jednom odredu divizije „Mesina“, koja se uputila da zauzme ovaj grad.¹²

Italijanske trupe koje su krenule iz Skadra u jutro 15. aprila 1941. godine sprovele su nekoliko izviđačkih operacija protiv neprijateljskih položaja na crnogorskoj teritoriji. Popodne istoga dana komandant italijanskog odreda uputio se u sjedište komande jugoslovenske divizije, gdje su sa komandantom

---

¹¹ Kratak biografski pomen o njemu nalazi se u obavještenju službe Javne bezbjednosti: „Došao je u Albaniju 1923. godine kao dopisnik agencije Stefani. Iako nije bio zaposlen u Pres službi italijanskog poslanstva, interesovao se za njene aktivnosti. Maja 1939. godine nominovan je za generalnog direktora za turizam, štampu i propagandu u albanskoj upravi. Uspostavljanjem Ministarstva narodne kulture imenovan je za stalnog savjetnika i ušao je u sastav italijanske uprave. [...] Bio je jedan od neposrednih i veoma bliskih savjetnika Njegove Ekselencije Jakomonija. [...] Da bi zadovoljio sopstvenu ambiciju za napredovanjem bio je spreman da zapostavi italijanske interese, samo da bi pridobio simpatije Albanaca.“ ACS, Ministarstvo unutrašnjih poslova, DGPS, Generalni inspektorat javne bezbjednosti pri Kraljevskom namjesništvu u Tirani, br. 3, sv. 291 Loruso Atoma Nikola, Tirana, 26. april 1943.

¹² F. Jacomoni, *La politica dell'Italia in Albania*, Cappelli, Bologna, 1965, str. 178-184.

divizije „Zeta“ postignuti prvi dogovori u vezi sa smještajem trupa. General je obaviješten da mora odmah da objavi proglas o predaji oružja. Slab otpor protivnika omogućio je Italijanima da bez problema nastave ka Kotoru i Dubrovniku. Dana 17. aprila divizija „Mesina“ zauzela je Cetinje, a divizija „Kentaur“, uz pomoć divizije „Marke“, ušla je istog dana u Dubrovnik, prethodno okupiravši Podgoricu i Nikšić. Narednog dana, 18. aprila general Alfredo Guconi (Alfredo Guzzoni) objavio je kapitulaciju jugoslovenske vojske. U međuvremenu, iz Podgorice su stigli članovi Komiteta za oslobođenje Crne Gore koji su se priključili Lorusu i započeli sa svojim aktivnostima miješajući se sa grupama Cetinjana koji su se okupili po dolasku italijanskih trupa.¹³

Prvi politički korak bio je osnivanje Komiteta koji bi na vlasti zamijenio od strane Centralnih sila poraženu jugoslovensku državu i koji bi, uz saglasnost italijanskih vojnih vlasti, preuzeo zadatak da obezbijedi normalno funkcionisanje društvenog života i ekonomskih aktivnosti zemlje. Sa komandantom žandarmerije dogovorene su prve mjere u sferi javne bezbjednosti. Trebalo je motriti na brojne vojnike jugoslovenske vojske rasute po Cetinju i okolini, i voditi računa o učestaloj pucnjavi iz vatrenog oružja koja je odjekivala u raznim dijelovima grada.¹⁴

---

¹³ Tokom veoma kratkih operacija crnogorske kampanje, još 15. aprila ujutru Musolini je obavijestio načelnika Generalštaba Uga Kavalera (Ugo Cavallero) o zahtjevu Vlade u Beogradu da se potpiše sporazum o primirju. Generalštab je zatražio hitne instrukcije koje su, međutim, kasnile, pa je preuzeo inicijativu i naredio komandantu XVII korpusa oružanih snaga da krene prema Crnoj Gori. Up. S. Loi, *Le operazioni delle unità italiane in Jugoslavia (1941-1943)*, Ufficio Storico SME, Roma, 1978, str. 77-88.

¹⁴ Dana 22. aprila 1941. izdat je vojni proglas u kome su vojnici jugoslovenske vojske pozvani da napuste regiju i vrate se u rodne krajeve do 24. aprila u 12:00, uz prijetnju: „Od tog datuma oni koji ne budu postupili prema

Loruso se uputio u sjedište opštine i tamo primio bivšeg bana, generala Blaža Đukanovića, u prisustvu uglednih Crnogoraca. Nakon što su ga uvjerali u dobre namjere italijanskih trupa, okupatori su zamolili Đukanovića da nastavi da se bavi tekućim poslovima i da podstiče stanovništvo da uzme učešća u izrazima velikog prijateljstva koje je pokazivala fašistička Italija.

Italijanskim novinarima koji su prisustvovali sastanku sa Lorusom saopšteno je da će odmah biti osnovan privremeni Upravni komitet i u tom smislu pripremljeno je i saopštenje agencije Stefani koje je objavljeno u Tirani. Konsultacije su započete odmah, a razgovori su obavljeni sa crnogorskim predstavnicima vlasti i uglednicima koji su sa članovima Komiteta za oslobođenje prethodno već razmijenili svoja kratka i uopštena razmišljanja.

Nakon početnog nepovjerenja, nastalog usljed iznenađenja zbog brzog razvoja događaja, Loruso je sastavio spisak osoba raspoloženi za saradnju radi formiranja Komiteta. U razgovorima o opštim uslovima, predstavnik namjesnika Jakomonija, bez preuzimanja ikakve posebne obaveze i razmišljajući o filoalbanskoj okupaciji teritorije bivše jugoslovenske države, pomogao je u osnivanju privremenog organa, gledajući na njega kao na posljedicu aktivnosti vođenih u Tirani. On je u sjedištu opštine okupio ugledne Cetinjane kojima je saopštio ishod obavljenih razgovora i, nakon što je potvrdio prijateljske namjere italijanskih trupa i neophodnost da se život i rad u gradu brzo vrate u normalu, najavio je osnivanje Komiteta, dajući Jovu Popoviću, predsjedniku Komiteta, da pročita imena ljudi koji su ušli u njegov sastav. Napisan je osnivački akt samog Komiteta, na srpskohrvatskom jeziku, uz koga je priložen italijanski prevod.

---

naređenju biće internirani u koncentracione logore; sličan tretman doživjeće i oni koji su iz Crne Gore, a nastave da nose uniforme bivše jugoslovenske vojске.“ DACG (Državni arhiv Crne Gore, Podgorica), Ratna građa, XI 2a – 3 (41), 4235, komanda na Cetinju, 22. april 1941.

Dokumenta su potpisali članovi Komiteta, kao i Loruso. Ceremonijal je nastavljen podizanjem zastave, na bivšoj kraljevskoj palati i sjedištu opštine, odakle je lepršala italijanska trobojka između dvije crnogorske zastave sa strana.¹⁵

Ceremoniji je prisustvovao komandant italijanske vojske sa predstavnicima italijanskih trupa koji su odali počast zastavi u prisustvu neznatnog broj ravnodušnih građana. Kao prvu zvaničnu mjeru Komitet je savzao rukovodioce glavnih gradskih službi. U razgovorima sa članovima samog Komiteta, Loruso im je posebno preporučio da vode računa o stvarnom stanju stvari; stoga i nijesu određene jasne političke nadležnosti Komiteta jer se smatralo da će njegov zadatak u početku biti da obezbijedi ponovno uspostavljanje normalnog života na Cetinju, ali nije bilo isključeno da bi Komitet mogao imati i šire nadležnosti, i da bi mu mogle pristupiti i druge ličnosti kao predstavnici krajeva u unutrašnjosti.

Članovi Komiteta za oslobođenje ostali su na Cetinju kako bi otpočeli propagandnu aktivnost koja bi podstakla stanovništvo da prihvati neku vrstu eventualne saradnje. U tom trenutku cilj je bio organizacija Ustavotvorne skupštine na kojoj bi ponuda crnogorske krune italijanskom kralju – koju su neki uputili već u aprilu – bila jedna od mogućnosti, dok se, s političke tačke gledišta, još uvijek plovilo bez kompasa.¹⁶ Inicijativa Komiteta

---

¹⁵ Ceremonija je snimljena na filmskoj traci i snimak je dostupan u: Archivio storico Istituto Luce, Roma. Giornale Luce C0140 o događajima od aprila do maja 1941, 01/05/1941, Crna Gora, Cetinje, prijestonica pod okupacijom naših trupa. Podizanje zastave. Najznačajnija zdanja, trajanje: 00: 01:53 b/n – zvučni, na <http://www.archivioluce.com/archivio/>. Posljednji pristup kako ovoj tako i ostalim web adresama u radu: 10. novembar 2015.

¹⁶ ASMAE, Politički poslovi 1931-1945 (1941 Jugoslavija), br. 123, sv. Politički i vojni odnosi u Srbiji, izvještaj o aktivnosti u cilju osnivanja Privremenog upravnog komiteta na Cetinju, 18. april 1941, Nikola Loruso Atoma.

podstaknuta je na Čanovo odobrenje ali je, donekle nezavisno od njega, Jakomoni uključio dva svoja čovjeka od povjerenja, jednog oficira Kraljevske vojske za političko-vojnu djelatnost i Lorusa kao generalnog direktora za štampu i propagandu.¹⁷ Odobrenje iz Albanije potvrđivalo je pritisak albanskog Savjeta ministara na italijanske vlasti. Postojala je jaka opšta želja da program maksimalnih iredentističkih zahtjeva Tirane bude uvažen jer je on predstavljao najbolji izraz novog fašističkog uređenja regije.¹⁸ Jakomoni se još uvijek uzdao u Čanovu podršku i bio je spreman da pošalje stručnjake u Rim kako bi pružili sva neophodna objašnjenja, u slučaju spora ili sumnji u vezi sa pojedinim tačkama tog programa, i kako bi dokazao zasnovanost „pretenzija na teritorije koje su na srcu svim Albancima“.¹⁹ Ispostavilo se da je Komitet bio pravi Trojanski konj.

Bliskost u ciljevima profašističkog djelovanja disidenata u Tirani i Komiteta bila je očigledna u izjavama o potčinjavanju italijanskim vlastima. Ovo tijelo bilo je uistinu saučesnik u projektima pljačke crnogorske teritorije koja je upravo pripremana. U međuvremenu, Jakomoni se nadao rješenjima o vraćanju teritorija oduzetih Albaniji „na Berlinskom kongresu i nakon Balkanskih ratova“. Minimalni zahtjevi u pogledu Crne Gore „o kojima je postojao jednoglasni konsenzus“, i koji su definisani

---

¹⁷ ASMAE, SSAA, br. 78, sv. Manjine, telegram 10992, Crnogorski komitet, Tirana, 17. april 1941, Jakomoni.

¹⁸ Albanski iredentizam i crnogorsko nacionalno pitanje bili su nepomirljivi: „Morfološke osobenosti koje smo do sada proučavali, osim u Albaniji u okviru njenih političkih granica, prostiru se i dalje od sjeverne granice u Crnoj Gori, na istoku preko Orhridskog i Prespanskog jezera i na jugu duž obale na granici sa Grčkom,“ (A. K. Vlora, *Note di antropologia albanese*, ‘La Difesa della razza’, g. V, br. 2, 20. novembar 1941, str. 19.

¹⁹ ASMAE, SSAA, br. 78, sv. Manjine, telegram 3606, albanski zahtjevi, Tirana, 24. april 1941, Jakomoni.

kao „znatno manji od maksimalnih zahtjeva“, predviđali su aneksiju Bara i Ulcinja, dijela teritorije sjeverno od Skadarskog jezera duž albanske granice, kotline Plava i Gusinja i gornjeg sliva rijeke Drim.²⁰ Program je odlagan i ispravljan iz razloga više sile, poput jake njemačke podrške Nezavisnoj državi Hrvatskoj, što je Italiji već onemogućavalo uspostavljanje potpune kontrole nad jadranskom obalom, kao i zbog direktne intervencije italijanskog kralja Viktora Emanuela III. Italijanski kralj je smatrao da Crna Gora, čak i kao zemlja sa nezavisnim uređenjem i sa zadržavanjem starih granica, treba da bude u sferi političkog djelovanja Italije. On je u više navrata pokretao pitanje spornih teritorija utvrđenih na Bečkom kongresu.²¹ Cetinjski list *Glas Crnogorca* je s tim u vezi objavio jedan članak u kome se daje podrška monarhističkom rješenju.²²

*Pritisak Srbijanski nije nikad ne samo uspio da oslabi duh ovog naroda ponosnog i ratničkog, nego je bio neprestani potstrek za oslobođenje mrskih režima. [...] Glas Crnogorca ima namjeru da doprinese što tješnjim vezama između Crne Gore i Italije, na svima poljima. Te veze su se u konačnoj formi učvrstile još onda kad jedna knjeginja crnogorska, visokih vrli-
na, bi izabrana kao supruga budućeg suverena Italije. [...]*

---

²⁰ Isto, telegram 3605/R, namjesništvo, albanski zahtjevi, Tirana, 23. april 1941.

²¹ ACS, Ministarstvo Dvora, Dvorski sekretarijat, 1941-1945, br. 65, sv. Crna Gora, dokument br. 01755, Ministarstvu Vanjskih poslova od Pjetra Akvaronea (Pietro Acquarone), ministra Dvora njegovog Veličanstva Kralja Imperatora, Rim, 30. april 1941.

²² Članak je objavljen nakon posjete italijanskog monarha Crnoj Gori: *Giornale Luce* C0147, 27/05/1941, iz Crne Gore „Cettigne – La visita del Re Imperatore“, trajanje: 00:01:20, b/n – zvučni, Archivio storico Istituto Luce, Roma. Pojedini odlomci iz lista citirani su u G. Vignoli, *La vicenda italo-montenegrina*, Ecig, Genova, 2002, str. 29-32.

*Krvna veza među dvije slavne vladarske Dinastije: Savoja – Petrović, pridonijela je razumijevanju, simpatijama i prijateljstvu sve prisnijem između velikog naroda talijanskog i malog ali herojskog naroda crnogorskog [...] Sve akcije talijanske biti će upućeni ekonomskom i kulturnom razvitku ovog plemenitog i poštenog naroda crnogorskog koji zaslužuje bolju budućnost.*²³

Ćano je, dakle, morao da se povuče i, protiv svojih pređašnjih namjera, 26. maja zapisao je u dnevniku: „Potrebno je dakle obratiti se opet Mihailu, koji živi na jezeru Kostanca. Ako i on odbije, razmislićemo o namjesništvu. Iskreno, nikad ne bih pomislio da ću morati toliko energije da potrošim na zemlju kao što je Crna Gora.“²⁴ Kraljevo uplitanje kulminiralo je pokušajem da se pronade nasljednik koji bi prihvatio crnogorski prijesto, ali je ta opcija ubrzo propala jer je princ Mihailo Petrović Njegoš, unuk kralja Nikole, odbio zbog toga što se zakleo na vjernost dinastiji Karađorđević i zato što je smatrao da Crna Gora treba da bude regija Kraljevine Jugoslavije. On je bio mišljenja da crnogorsko stanovništvo treba smatrati srpskim, „baš kao što stanovništvo Venecije ili Sicilije treba da bude i ostane italijansko“.²⁵

Rješenje da se prijesto preda italijanskoj kraljici Jeleni, kćerki kralja Nikole I Petrovića, i da se crnogorska država zasnuje na toj dinastičkoj vezi sa dvorom Savoja, odlučno je odbio sami Viktor Emanuel III. S druge strane, mogućnost uspostavljanja

---

²³ *Crna Gora u novoj Evropi*, Glas Crnogorca, 18. maj 1941.

²⁴ G. Ciano, nav. djelo, str. 516.

²⁵ Ministarstvo vanjskih poslova, Italijanska diplomatska dokumenta, Deveta serija: 1939-1943, vol. VII, Rim, Istituto poligrafico e Zecca dello Stato, 1988 [u daljem tekstu: DDI, IX, Vol. VII], str. 158. Ministru vanjskih poslova Ćanu od Generalnog konzula u Frankfurtu, Frankfurt, 23. maj 1941, str. 158.

namjesništva, koju je Kralj predložio Musoliniju, i koja je potom saopštena Čanu, propala je zbog slijeda događaja i poteškoća u pronalaženju osobe od povjerenja na crnogorskoj teritoriji.²⁶ Činilo se da oduševljenje zbog kraljeve posjete Cetinju nije imalo političkog učinka.²⁷

Što se tiče lokalne uprave, sa njenim komitetima, fašistička uprava se oslonila na ostatke starog režima koji su u crnogorskom narodu predstavljali manjinu. Na crnogorskoj teritoriji su bili prisutni, mada ne u velikom broju, Komunistička partija Jugoslavije i Savez komunističke omladine Jugoslavije koji su u čitavoj Jugoslaviji imali oko 5.000 članova.²⁸ Bilo je i oficira raspuštene vojske Kraljevine Jugoslavije koji su indirektno predstavljali prosrpske političke težnje, prisutne u crnogorskom društvu, među kojima su se isticali Bajo Stanišić i

---

²⁶ A. Ungari, *Casa Savoia e la diplomazia fascista nei Balcani*, u: F. Caccamo, L. Monzali (ur.), nav. djelo, str. 311-321. Ungari smatra da se može govoriti o pravoj uporedoj diplomatiji monarhije u vezi sa Crnom Gorom. Razrada teze o uporedoj diplomatiji na Balkanu nadovezuje se na istorijsko-diplomatska tumačenja A. Bjađinija: *Addetti militari all'estero e storia diplomatica*, u: N. Labanca (ur.), *L'istituzione militare in Italia. Politica e società*, Unicopli, Milano, 2002, pp. 140-144.

²⁷ *Odjeci Visoke Posjete Crnoj Gori*, Glas Crnogorca, 25. maj 1941.

²⁸ Na početku rata KPJ bila je najmanja komunistička partija u Evropi. Up. J. Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia. Occupation and collaboration*, Stanford University Press, Stanford, 2001, str. 138-148. Veliki agitator SKOJ-a, obnovljenog nakon 1937. godine, bio je Crnogorac Milovan Đilas, koji je postao jedan od rukovodilaca partije 1940. godine. Đilas je bio delegat Centralnog komiteta Partije tokom Trinaestojulskog ustanka 1941. Up. F.W. Deakin, *La montagna più alta. L'epopea dell'esercito partigiano jugoslavo*, Einaudi, Torino, 1975, str. 91-95. O političkoj situaciji i odnosima ovih političkih snaga uoči ustanka u Crnoj Gori vidi: D.V. Ivanović, *Ljudi i vrijeme 1941-1942*, Istorijski institut Crne Gore, Podgorica, 1998, str. 47-49.

Pavle Đurišić, koji će učestvovati u Trinaestojulskom ustanku, da bi potom, u jesen 1941. godine prešli na stranu okupatora.²⁹

Nemoguća autarhija

Ekonomski podaci vezani za Crnu Goru iz godina prije italijanske okupacije pokazuju da je riječ o teritoriji koja je uvozila gotovu svu robu široke potrošnje. Prihod od poreza nije bio dovoljan da pokrije troškove u bivšoj Kraljevini Jugoslaviji, i tim prije 1941. godine ova zemlja nije mogla podnijeti teret strane okupacije naročito u ovoj regiji koja je u suštini morala biti izdržavana.³⁰

---

²⁹ Izvještaj Serafina Macolinija neposredno nakon ustanka predstavlja svjedočanstvo o spajanju nacionalista i komunista. DACG (Podgorica), Ratna građa, br. XI, 2a - 34 (4), 12094, iz Visokog komesarijata za Crnu Goru ministru Vanjskih poslova, Osnivačka skupština i revolucionarni pokreti, Cetinje, 17. jul 1941, Serafino Macolini.

³⁰ Na teret državnog budžeta padao je i godišnji izdatak iz prethodne decenije koji je iznosio oko 60 miliona dinara. Osim toga, po rezultatima popisa iz 1921. godine, u Crnoj Gori je u odnosu na Kraljevinu, najveći procenat ljudi bio zaposlen u primarnom sektoru (86%) a najmanji u sektoru industrije i zanatstva. Up. F. Milone, *La struttura fisica ed economica della Jugoslavia*, Cedam, Padova, 1933, str. 94-102. Korisni podaci o ekonomskim resursima Zetske banovine, o Cetinju i Kotoru mogu se naći u: U. Urbani, *La Jugoslavia e i suoi Banati*, Casa editrice triestina Carlo Moscheni e Co., Trieste, 1935, str. 45-51. Jugoslovenski državni deficit za 1931-32 godinu iznosio je 700 miliona dinara (Up. G. Solari Bozzi, *La Jugoslavia sotto la dittatura*, Istituto per l'Europa orientale, Roma, 1933, str. 119-124). Fašistička Italija je u ekonomskim odnosima sa Beogradom veoma kasnila u trgovinskom bilansu u odnosu na Berlin. Njemačko učešće u ukupnom uvozu i izvozu Jugoslavije 1939. godine nije se mijenjalo: 54,2% uvoz; 45,8% izvoz. Up. M.M, *La guerra economica e i paesi dell'Europa sud-orientale*, 'Le vie del Mondo' – rivista mensile del Touring club italiano, g. VIII, br. 5, maj 1940, str. 389-393.

U Crnoj Gori razvoj industrije je bio tek u zametku i živjelo se samo od stočarstva i od još uvijek nerazvijenih djelatnosti, poput uzgoja duvana i drvne industrije. Mala balkanska regija predstavljala je tržište potrošnje, a ne proizvodnje: više od 2/3 njenih osnovnih potreba moralo se uvoziti. Izvoz to nije mogao da nadoknadi, s obzirom na to da su ga činile sirovine – drvo, koža i vuna – čija je vrijednost razmjene mogla da dostigne 1/3 vrijednosti uvezenih dobara potrebnih za lokalnu potrošnju. Ovaj ekonomski okvir pruža približnu predstavu o lokalnoj trgovini, ali je za potrebe ovog istraživanja neophodno napomenuti da su podaci koji se tiču izvoza precizni, dok su oni koji se tiču uvoza mogli biti i veći, budući da nedostaju pouzdani elementi na osnovu kojih bismo sa preciznošću odredili potrebe zemlje u to vrijeme. Godine 1941. cjelokupni izvoz Crne Gore iznosio je 157.000.000 lira, dok je uvoz dostigao cifru od 379.000.000 lira.³¹

Pokušaj fašista da Crnu Goru učine samoodrživom, radi ostvarivanja ratnih ciljeva, brzo se suočio sa teškom realnošću, ali je jedan nepromišljen pogranični politički potez podstakao stanovništvo na ustanak, a to je bilo prepuštanje Ulcinjske solane Albaniji, u kontekstu odnosa u italijanskom carstvu. U memoarima jednog člana Informativne vojne službe – iako prilično selektivno i uz dobroćudne mitove – opisano je raspoloženje koje je vladalo tokom prvih dva mjeseca italijanske okupacije u Crnoj Gori: „Italijanska okupacija, iako je koristila blage represivne metode, vrijeđala je osjećanja naroda i kult viševjekovne slobodarske tradicije. Potom, granice koje su dodijeljene Italiji [...] lišile su zemlju bilo kakvog privrednog

---

³¹ ASBI (Istorijski arhiv Banke Italije), Specijalna kancelarija za koordinaciju, predmet 104, br. 38, sv. 1 Crna Gora, Ćiro De Martino Guverneru Banke Italije, Rim, 30. avgust 1941. Riječ je o ukupnom bilansu zemlje tokom prvih mjeseci okupacije, uz osvrt na ekonomski istorijski razvoj regije.

razvoja i izazivale konfliktne situacije sa susjednom Albanijom, kojoj je ustupljena crnogorska teritorija“.³²

Za crnogorske komuniste i nacionaliste, naravno, u okviru različitih političkih tumačenja i kategorija, pripajanje je bilo presudno za ubrzanje procesa otpora okupatoru. Još prije ulaska italijanskih trupa u Crnu Goru dvije sile stvorile su uzavrelo društvenu klimu. Krajem marta na Cetinju su organizovane demonstracije na kojima su pominjani planovi da se djeluje nezavisno od Beograda sa ciljem da se ne ugrozi Crna Gora u slučaju pobjede sila Osovine, kako bi se spriječila mogućnost stvaranja nezavisne i autonomne crnogorske države, čak i u eventualnom federativnom političkom okviru. Isti plan predviđao je okupljanje u planinskim krajevima trupa koje su bile vjerne ideji srpstva, spremnih da, ukoliko sile Osovine naiđu na poteškoće kao i u slučaju teške situacije u unutrašnjosti zemlje, paralelno djeluju kako bi ušle u Albaniju i stavile Boku Kotorsku na raspolaganje Engleskoj. Jedan crnogorski vojnik, prema informacijama italijanske ambasade u Beogradu, navodno je izjavio da su „dvije jugoslovenske divizije dovoljne da istjeraju Italijane iz Albanije“. Prema informatorima italijanskog ambasadora Frančeska Mamelija (Francesco Mameli), 130 delegata iz svih crnogorskih centara podržavalo je nezavisnost pod britanskim patronatom.³³ Ovakvo stanje stvari dovođeno je u vezu sa opštom netrpeljivošću na koju je ukazao italijanski konzul u Dubrovniku koji, takođe u martu, navodi da su na Cetinju održani protesti zbog lošeg kvaliteta hljeba u

---

³² G. Bambara, *Jugoslavia settebandiere: guerra senza retrovie nella Jugoslavia occupata, 1941-1943*, Vannini, Brescia, 1988, str. 101.

³³ ASMAE, *Politički poslovi 1931-1945 (1941 Jugoslavija)*, br. 123, sv. Politički i vojni odnosi u Srbiji, obavještenje br. 1461/739 Ministarstvu Vanjskih poslova, situacija u Crnoj Gori, Beograd, 26. april 1941, Mameli [Frančesko].

trgovinama. Građani su polomili nekoliko stakala gađajući ih veknama. A i Kotor je ostao bez hljeba dva dana.³⁴

Mameli je upozorio i da su mnogi komunisti u Crnoj Gori „navodno dobili instrukcije“ da se ponašaju kao veoma odani i bliski s italijanskim vlastima da bi potom iskoristili tu privilegovanu poziciju.³⁵ Uoči ustanka ambasador u Beogradu – prikazan u istorijskom romanu *Kaputt* Kurcija Malapartea (Curzio Malaparte) kao mali čovjek i kukavica – zapisao je da „neki Crnogorci i Srbi navodno sprovode akciju kojoj je cilj sjedinjenje Crne Gore i Srbije, a njemačke vlasti ovakve aktivnosti naizgled tolerišu“. Vojni ataše u Beogradu Luidi Bonfati (Luigi Bonfatti) izvijestio je da mnogi crnogorski intelektualci, među kojima su neki bili eksponenti stare politike ujedinjenja, naročito iz krugova Komesarijata za obrazovanje, sprovode otvorenu antiitalijansku propagandu. Komunisti su, naprotiv, bili u iščekivanju, svjesni da se na crnogorskoj teritoriji nalazila velika količina oružja.³⁶

Stalno pogoršanje društvene situacije i otvorena pitanja granica predstavljali su važan politički kohezioni element za suprotstavljene političke snage u Crnoj Gori. Serafino Macolini (Serafino Mazzolini), bivši zamjenik sekretara Nacionalne fašističke partije, unaprijeđen u Visokog komesara za Crnu Goru, djelimično je razumio ove istovremene i istociljne pokrete; po pitanju Ulcinja bio je jasan, poslavši u Rim obavještenje napisano u saradnji sa pripadnicima albanske obavještajne službe, u kome stoji da je sastav stanovništva, prema

---

³⁴ Isto, Kraljevsko poslanstvo u Beogradu, telegram n. 1757, neprijateljske demonstracije na Cetinju, Beograd, 5. april 1941, Mameli.

³⁵ Isto, Kraljevsko poslanstvo u Beogradu, telegram br. 22459, komunisti u Crnoj Gori, Beograd, 10. jul 1941, Mameli.

³⁶ Isto, telegram br. 6953, crnogorske i srpske aktivnosti, Beograd, 10. jul 1941, Mameli.

pripremljenim zvaničnim statistikama, bio 60% Abanaca i 40% Crnogoraca. Gubitak Solane odmah je zadao težak udarac crnogorskoj privredi, jer je nedostajao najznačajniji sastojak, osnovno sredstvo za privremeno čuvanje štavljene kože, obezbjeđivanje dobre hrane za stoku, čuvanje mesa i ribe iz Skadarskog jezera i proizvodnju sira.³⁷ Sve aktivnosti vezane za stočarstvo pretrpjele su štetu, što je dovelo i do gubitaka stoke i stočnih proizvoda i, uprkos pokušajima italijanskih vlasti da što prije snabdiju ovu oblast potrebnom količinom soli.³⁸

Potruga za solju bila je tužan prizor: so je često korišćena kao sredstvo plaćanja; kupovana je po visokoj cijeni, razmjenjivana za svaku vrstu hrane, krijumčarena i skrivana kao da je zlato. U selima u kojima je inspekciju sproveo vojni guverner Alesandro Pircio Biroli avgusta 1941. godine, stanovništvo je jednoglasno tražilo: soli za našu stoku.³⁹ U kotorskom okrugu, starješina jednog malog sela, Ivo Radović, obratio se komesaru prefekture obavještavajući ga da dodjela četvrtine mjesečnog sljedovanja soli po osobi, na osnovu karte za racionalno snabdijevanje, seljacima nije dovoljna jer im je za pripremu hrane bila neophodna „so za stoku, za sir i druge potrebe stanovnika grada. [...] Kako se bližila jesen, svakom stanovniku potrebna je veća količina soli kako bi mogao

---

³⁷ Solana je bila u vlasništvu monopolskog preduzeća bivše Kraljevine Jugoslavije i stvorena je isključivo za potrebe Crne Gore, ali je nakon italijanske okupacije za račun albanske vlade rasprodala čak i uskladištenu so, čiji su troškovi proizvodnje padali na teret Crne Gore. ASBI, Direktorijum Introna, predmet 19, sv. 2 Crna Gora, Cetinje, 6. maj 1941, Ćiro De Martino.

³⁸ Izvještaj sadrži detalje o *vexata quaestio* (spornom pitanju) od 1941. do 1942. godine. ASBI, Specijalna kancelarija za koordinaciju, predmet 361, sv. 1 Crna Gora, predmet: Ulcinjska solana, Cetinje, 29. oktobar 1942.

³⁹ ACS, NAW (Nacionalni arhivi Vašingtona), T. 821 Rol. 356, kadar 867, predmet: inspekcija trupa u Crnoj Gori i politička situacija, Cetinje, 27. avgust 1941, Alesandro Pircio Biroli.

da pripremi i osuši meso za zimu.“⁴⁰ Osim kada za isparavanje morske vode, Solana je imala elektranu, pumpe za prevoz i radionicu za opravku brodova. Septembra 1941. godine, uprkos razdoblju političke i poslovne krize, zapošljavala je 320 radnika za 2.584 radna dana i samo za plate izdvajala je 60.000 lira.⁴¹

Macolini je pokušao da insistira na tome da je teritorijalno pitanje od ključnog značaja za ekonomsku samoodrživost male balkanske regije: ukoliko bi Ulcinj postao dio Albanije, bilo je neophodno da makar Solana ostane u posjedu Crne Gore kako već siromašna crnogorska privreda ne bi postala još siromašnija. Lokalni resursi, pisao je diplomata, bili su ograničeni isključivo na uzgoj duvana i proizvoda kojima je „upravo bilo neophodno mnogo soli“.⁴² Prosječna godišnja potrošnja ovog dobra u Crnoj Gori bila je procijenjena na sedam do osam hiljada tona, a po dolasku Italijana bilo je potrebno uvoziti so sa Krfa, iz Trapanija i Margerite di Savoja, ali je zbog lošeg funkcionisanja pomorskog prevoza izvoz često bio onemogućen. O ovom paradoksu svjedoči proizvodnja Ulcinjske solane koja je na godišnjem nivou iznosila preko 10 hiljada tona soli. Oktobra 1941. godine već se pisalo o stalnim kašnjenjima pri uvozu ovog dobra.⁴³

---

⁴⁰ DACG – Istorijski Arhiv Kotor, Vodič 17, Naziv Ok, sv. CCXLIV, Prefektnom komesaru opštine Kotor, dodjela soli djelovima naselja, 18. avgust 1941.

⁴¹ Procenat radničke klase u Crnoj Gori između 1941. i 1943. godine bio je 6%. Up. E. Gobetti, *Jugoslavia 1943: uno stato in clandestinità. La gestione del potere nelle repubbliche di Tito*, in A. Buvoli, G. Corni, L. Ganapini e A. Zannini (ur.), *La Repubblica partigiana della Carnia e dell'Alto Friuli. Una lotta per la libertà e la democrazia*, Il Mulino, Bologna, 2013, str. 110.

⁴² ASMAE, SSAA, br. 105, sv. Crna Gora, Ulcinjska solana, izvod iz telegrama Visokog komesarijata na Cetinju, 31. april 1941.

⁴³ AVII – Ia, k. 745, dok. 1/6-1, Kraljevska vojna vlada Crne Gore, pošiljka soli opštini Bar, Cetinje, 13. oktobar 1941.

Principi ekonomske i finansijske reorganizacije Crne Gore utemeljeni su od maja do jula 1941. godine na osnovu političkih smjernica vlade u Rimu, i već je iz prvih akata bila jasna namjera Civilnog komesarijata da Crnoj Gori oduzme ono malo resursa što joj je bilo preostalo. Sudbina ove teritorije određena je *a priori*, vodeći računa isključivo o političkim razlozima, bez pažljive analize finansijskih činilaca. Na ovakav zaključak najbolje ukazuje djelovanje albanske Komisije za razgraničenje koja je, nezainteresovana za buduće institucionalno uređenje Crne Gore, samo gledala kako da je surovo opljačka. Najvažnijem sastanku ove komisije, čiji su rezultati saopšteni Ćanu, prisustvovali su između ostalih Alizoti Bev (Alizotti Bev), bivši prefekt u otomanskoj vlasti, veliki prijatelj fašističke Italije (od juna 1941. bio je Visoki komesar za Kosovo i Dibran), diplomata Dino Džemil (Dino Xhemil),⁴⁴ zet albanskog premijera Šefket-bega Verlazija (Shefket bej Verlazi), koji se zalagao za pripajanje Čamerije (zona grčkog Epira) Albaniji,⁴⁵ ministar obrazovanja Mustafa Kruja, vatreni nacionalista (budući predsjednik Vlade u decembru 1941)⁴⁶ i nekoliko opunomoćenih ministara koji su obaviješteni o dogovorenom rješenju u vezi sa albanskim nacionalnim zahtjevima i o novoj granici sa Crnom

---

⁴⁴ Dino Džemil je bio i ambasador u Rimu. ACS, MI, DGPS, Generalni inspektorat za javnu bezbjednost pri kraljevskom namjesništvu u Tirani, br. 4, sv. 526 Xhemil Dino, podaci, Rim, 28, jun 1943.

⁴⁵ C. Umiltà, *Jugoslavia e Albania: memorie di un diplomatico*, Garzanti, Milano, 1947, str. 124-125.

⁴⁶ Kruja je stigao iz Zadra u trenutku kada se kralj Italije proglasio i kraljem Albanije. Pretjerana autonomija i preduzimljiva politika u pogledu ostvarenja zamisli o „etnički čistom“ Kosovu dovešće do Krujine smjene novembra 1942, čemu je posredno doprinio Ćano, njegov bivši zaštitnik. Up. M. Dogo, *Kosovo. Albanesi e serbi: le radici del conflitto*, Marco editore, Cosenza, 1992, str. 321-325.

Gorom, Srbijom i Bugarskom. Opunomoćeni ministar Luka Pjetromarki (Luca Pietromarchi), šef Kabineta za postizanje primirja i mira i šef informativne službe Podsekretirijata za albanska pitanja Mikele Skamaka (Michele Scammacca), ilustrujući postignute rezultate, istakli su politički značaj novih granica, koje su napokon omogućavale Albaniji ispunjenje istorijskih, teritorijalnih i etničkih težnji, a s tim i solidnu ekonomsku i političku osnovu za razvoj države. Članovi albanske Komisije izrazili su duboku zahvalnost Albanije fašističkoj vladi, priznajući prednosti koje je novo teritorijalno uređenje donosilo njihovoj zemlji, zadovoljavajući njene nacionalne težnje.

U vezi sa nekim tačkama, Albanci su „iz čisto sentimentalnih razloga“ čak izrazili želju da se prilikom razgraničenja izvrši i još pokoja ispravka. Preciznije, izrazili su interesovanje za malu teritoriju Plava, Gusinja i Gruda (u posjedu Crne Gore) koja je, uprkos zanemarljivoj ekonomskoj vrijednosti, imala izuzetan istorijski značaj za Albaniju, s obzirom na to da su tamo vođene nacionalne borbe koje su predstavljale epopeju albanskog naroda. Mada nije bilo zahtjeva da se ponovo otvori rasprava o granici na sjeveru Kosova, zatraženo je da bar Vučitrn, grad južno od Mitrovice ali van oblasti nalazišta ruda, bude dodijeljen Albaniji prilikom razgraničenja. Ista nada postojala je i za Kačanik, dok ostale teritorije nisu dovođene u pitanje. Rješenje dobijeno za oblast makedonskih jezera, sa punim pravom nad vodama, uprkos gubitku Ohrida koji je pripojen Bugarskoj, u potpunosti je zadovoljavalo zahtjeve Albanaca. Priložena je i studija čiji je cilj bio postizanje sporazuma sa susjednim državama radi razmjene stanovništva, a to je – po mišljenju albanskih nacionalista – trebalo da se sprovede ne samo radi teritorijalnog konsolidovanja posredstvom etničkog ujednačavanja, čime bi mir bio dugoročno garantovan, već i da bi velik broj

Albanaca (procijenjen na 200.000) van granica Albanije bio vraćen pod njeno okrilje.⁴⁷

U radu pograničnih komisija učestvovao je i Karlo Umilta (Carlo Umiltà), bivši civilni komesar za Kosovo i Dibran. Umilta je postavljen za člana Mješovite komisije kojoj su prioriteti bili pitanje nalazišta ruda i regionalno povezivanje. Rješavanje ovih pitanja izgubilo je status hitnosti ljeta 1942. godine zbog ratnih zbivanja, pa je razrješenje pograničnih pitanja za koje se zalagala naročito Bugarska moralo biti odloženo. Čano je ipak podsticao svoje ljude na djelovanje kako bi Albanci zadržali jake veze sa maticom. Rješenja u povlačenju granica između sila Osovine, sa dominantom ulogom Njemačke u podjeli Kosova, u svojstvu garanta srpske države, Italije kako zaštitnice Albanije i Bugarske kao slobodnog igrača, jasno pokazuju diplomatsku podređenost Rima u odnosu na sve druge sile.⁴⁸

Albanska Komisija koja je djelovala pod zaštitom namjesnika Albanije, Frančeska Jakomonija, završila je sa radom tek nakon što je predložila i nacrt (nikad realizovan) o „razmjeni albanskog i slovenskog stanovništva“, što bi zasigurno definitivno rasparčalo privredu čitave oblasti.⁴⁹ Pogrešnom pristupu pitanjima granice pridružilo se i neoprezno djelovanje u vezi sa budućnošću pomenutog Upravnog komiteta sačinjenog od Crnogoraca. Ova ustanova, kojoj je bila povjerena djelimična civilna vlast, praktično je preuzela funkcije privremene vlade. Međutim, nakon što je Macolini stupio na vlast, Komitet je

---

⁴⁷ L. Micheletta, *La resa dei conti. Il Kosovo, l'Italia e la dissoluzione della Jugoslavia (1939-1941)*, Edizioni nuova cultura, Roma, 2008, str. 115-123.

⁴⁸ L. Salimbeni, *L'occupazione italiana del Kosovo nella seconda guerra mondiale*, 'Italia contemporanea', br. 251, jun 2008, str. 299-310.

⁴⁹ ASMAE, SSAA, br. 78, sv. Albanska komisija za razgraničenje, bilješka za Kabinet za postizanje primirja i mira, Rim, 22. jun 1941, Mikele Skamaka (Michele Scammacca).

raspušten zbog svoje glomazne strukture. Visoki komesarijat za teritorije Crne Gore pod okupacijom italijanskih oružanih snaga vršio je svu vlast okupatorske sile u skladu sa zakonima rata; a kad je riječ o civilnoj vlasti, bio je podređen direktno Ministarstvu vanjskih poslova.⁵⁰ Macolini je zamijenio Komitet jednim Vijećem (Konsulta) (koje je trebalo da preraste u Ustavotvornu skupštinu) u čiji sastav je ušlo pet crnogorskih rodoljuba, jer se bojavao albanskog uplitanja,⁵¹ ali je rad ovoga vijeća stopiran na sami pomen gubitka još jedne teritorije, ovoga puta u korist Nezavisne države Hrvatske u zoni Čajniča, a potom u korist Albanije opet u okolini Ulcinja. Situacija se nije popravila ostavkom Petra Plamenca, jednog od cijenjenih članova Vijeća.⁵² Ostali predstavnici izjavili su da ukoliko

---

⁵⁰ AVII, Ia, k. 740, d. 5/2-1. Proglas Dučea fašista, maršala Imperije, komandanta trupa na svim frontovima. Naredbe u vezi sa ovlašćenjima Visokog komesarijata za teritorije Crne Gore, 19. jun 1941, Musolini.

⁵¹ DDI, IX, vol. VII, Visoki komesarijat za Crnu Goru, Macolini, ministru vanjskih poslova Čanu, Cetinje, 9. maj 1941, str. 76.

⁵² Plamenac je bio ministar vanjskih poslova nezavisne Crne Gore. Ovaj političar imao je koristi od bliskih odnosa sa italijanskim ministrom vanjskih poslova Antonijem di San Đulijano (Antonio di San Giuliano) koji je dugo vršio pritisak na Crnu Goru kako bi se držala podalje od austrijsko-srpskog spora. Česti narodni skupovi organizovani kao podrška „srpskoj braći“ natjerali su crnogorsku monarhiju, koja je pokušala da se sporazumi sa Bečom, da objavi rat Austrougarskoj 6. avgusta 1914. godine. Up. F. Caccamo, *Il Montenegro negli anni della prima guerra mondiale*, Aracne, Roma, 2008, str. 18-30. U periodu neposredno nakon Prvog svjetskog rata novinar Đovani Baldači, brat mnogo poznatijeg botaničara i geografa Antonija Baldačija, predstavljao je vezu između italijanske vlade i Plamenca. Kao veliki poznavalac Crne Gore Baldači je obavio više misija za italijansku vladu kako bi podstakao narod na ustanak za povratak nezavisnosti, koji bi Crnu Goru dovele u sferu italijanskog djelovanja, nasuprot francuskim ekonomskim interesima. Naime,

Ulcinj ne bude imao predstavnika na ustavotvornoj skupštini, postoji veliki rizik od bojkota.⁵³

U Tirani, iako još uvijek nije bilo izdato zvanično saopštenje jer se čekalo da kraljevski dekret dobije konačnu formu, već su se javno mogle čuti potvrde o teritorijalnim dobitcima. Prve već raširene vijesti i ohrabrujuće najave raspršile su strahove u pogledu sudbine nekih teritorija na koje je Albanija polagala pravo. S druge strane, albanski nacionalni duh bio je u stanju da razumije „više administrativni nego politički karakter nove granice [...] uz spremnost da se zaborave stare mržnje i pizme, da se prijateljski dočekaju Crnogorci i da se ispoštuje njihov legitimni interes“; takođe, u povjerljivoj noti, pisalo je da će Albanci koji su ostali van granica matice imati odličan tretman. Čak i po mišljenju uglednih političkih ličnosti ovo teritorijalno ustupanje koje Albanija nikada ne bi dostigla sama, niti u bilo kojoj drugoj političkoj kombinaciji, imalo je za cilj da definitivno pridobije mnoge koji su još uvijek negodovali ili sumnjali. Namjesnik Albanije bio je uvjeren da će položaj Italije u Albaniji, stubu imperijalne zajednice, biti ojačan jer će zaštita albanskih interesa, „nužna za dostizanje nacionalnog jedinstva“, navodno odbraniti i konsolidovati novo fašističko uređenje.⁵⁴

Pariz je bio glavni saveznik Beograda u tri ka Cetinju. Kada je Plamenac uvidio da je isključen sa crnogorske političke scene, septembra 1922. godine samostalno se proglasio premijerom. Sam Musolini prognao ga je iz Italije decembra 1922, ali ga je fašistička politika nakon nekoliko godina vratila na političku scenu. Up. A. Madaffari, *Italia e Montenegro (1918-1925): la legione montenegrina*, 'Studi storico-militari', 1996, str. 94-100; str. 125-127.

⁵³ DDI, IX, vol. VII, Visoki komesar za Crnu Goru Macolini ministru vanjskih poslova Čanu, Cetinje, 8. jun 1941, str. 343.

⁵⁴ ASMAE, SSAA, br. 78, sv. Razgraničenje, opšti dio, telegram br. 6967, Generalno namjesništvo Njegovog Veličanstva kralja imperatora u Albaniji za Čana, Tirana, 14. jul 1941, Jakomoni.

S druge strane, Macolini je u više navrata kritikovao centralizatorski karakter namjesništva u Tirani zbog njegovih aspiracija na teritorijalno proširenje na račun Crne Gore čijem se snabdjevanjem bavio Komesarijat. Diplomata je veoma naivno isticao uvjeravanja dobijena od Vlade u Rimu u vezi sa sudbinom teritorija koje je trebalo da ostanu u sastavu Crne Gore. U tom smislu Macolini je umirio jednu crnogorsku delegaciju iz Tuzi (jedan od spornih krajeva)⁵⁵, dok su odgovori iz Tirane na zahtjeve ovog diplomate da Albanska fašistička partija prestane s djelovanjem na crnogorskoj teritoriji bili u suprotnosti sa akcijom koja je sprovedena i finansirana na terenu.⁵⁶ Neslaganja su doprinijela stvaranju situacije političke nesigurnosti u Crnoj Gori, izazivajući raskol između civilne i vojne vlasti još od aprila 1941. godine.⁵⁷

Po Jakomonijevom mišljenju, bilo je važnijih pitanja, a ozbiljnu političku poteškoću predstavljali su „problemi u vezi sa Albancima koji su ostali izvan granica“. Namjesnik Jakomoni postao je najbolji tumač nacionalnih težnji Albanaca koji su željeli „da se domovini priključi stanovništvo koje je ostalo da živi na teritorijama koje su pripale Crnoj Gori“.⁵⁸ Pitanje je bilo izrazito političkog karaktera, njegova žila kucavica bila je u Albaniji, gdje je vladala Čanova marioneta. Musolinijev zet štitio

---

⁵⁵ ASMAE, SSAA, br. 78, sv. Crna Gora, telegram br. 20168, Visoki civilni komesarijat, hrana za stanovnike Tuzi, Cetinje, 20. jun 1941, Macolini [Serafino].

⁵⁶ Isto, telegram br. 20428, Generalno namjesništvo – Tirana Visoki komesarijat – Cetinje, 25. jun 1941.

⁵⁷ Po povratku iz Rima Macolini nije skrivao netrpeljivost i prezir prema vojnicima još prije uspostavljanja Guvernerstva. Up. E. Ortona, *Diario sul Governo della Dalmazia (1941-1943)*, ‘Storia contemporanea’, g. XVIII, br. 6, decembar 1987, str. 1368-1369.

⁵⁸ F. Jacomoni, nav. djelo, str. 280.

je namjesnika uprkos njegovom katastrofalnom učinku u vojnoj kampanji u Grčkoj. Jakomoni je na svaki način pokušao da pitanja granica razriješi u korist očekivanja Albanaca, beskompromisno se boreći protiv Macolinija, koji je Vladu u Rimu upozorio na pretjeranu osjetljivost Crnogoraca zbog historije stalnih sukoba između dva naroda.⁵⁹ Za Jakomonija, po okončanju spora aprila 1943. godine, u obavještenju upućenom Podsekretaru za vanjske poslove u Rimu stoji:

*Poznato je da je Jakomoni u Albaniji vodio sasvim ličnu politiku, težeći da ostvari vlastite ciljeve, koji su čak bili protivni interesima njegove države. [...] Po povratku u Tiranu, Jakomoni je pokušao da pridobije Albance, držeći im govore o njegovoj privrženosti Albaniji, dajući im i darove. S druge strane, njegova žena, primajući Albanke, izjavila je da oni imaju namjeru da se nastane u Albaniji, i da je njen muž čak namjeravao da tamo kupi neko imanje. To je podstaklo Albance da Jakomoniju ponude posjed u Tirani. Dakle, zvuči li vjerovatno da se pored svih lijepih imanja u Italiji i u drugim zemljama, Jakomoniju dopadne baš neko albansko.*⁶⁰

Pitanje granica razriješio je dekretom sam Musolini. Italijanska vlada odredila je konačnu granicu između Albanije i Crne Gore, dodijelivši Albaniji Plav, Gusinje, Ulcinj, Rožaje i Tuze. Crnoj Gori je, uz zadržavanje kratkog priobalnog pojasa od Budve do Bara, ovaj gubitak „nadoknađen“ dodjelom jedne

---

⁵⁹ G.S. Rossi, *Mussolini e il diplomatico: la vita e i diari di Serafino Mazzolini, un monarchico a Salò*, Rubbettino, Soveria Mannelli, 2005, str. 99-103.

⁶⁰ ACS, Ministarstvo unutrašnjih poslova, DGPS, Generalni inspektorat za javnu bezbjednost pri Kraljevskom namjesništvu u Tirani, br. 1, sv. 25 itd. Frančesko Jakomoni i njegova žena, bivši Generalni namjesnik Albanije, Njegovoj ekšelenciji zamjeniku sekretara vanjskih poslova u Rimu i Njegovoj Ekšelenciji generalu Albertu Parijaniju (Alberto Pariani), Rim, 27. april 1943.

veće zone u Sandžaku. I u toj regiji bilo je više poteškoća još od početka jula.⁶¹ Predstavnik ambasade u Berlinu, Dino Alfijeri (Dino Alfieri) izvijestio je da je njemačka Vrhovna komanda izdala naređenja u vezi sa predajom italijanskim vojnim vlastima zone u Novopazarskom sandžaku koja je pripala Crnoj Gori u skladu sa granicom dogovorenom u Beču.⁶² S obzirom na to da lica za to nadležna nijesu bila dostupna zbog kampanje u Rusiji zakasnilo se u prenošenju naređenja vlastima koje je trebalo da se postaraju za njihovo izvršenje.⁶³

Uprkos brojnim negativnim znacima, Čano je ponavljao samom sebi da je granica između Crne Gore i Albanije samo moralnog karaktera i da ima čisto administrativni značaj, siguran da će Albanija i Crna Gora biti dio iste carinske unije sa Italijom. Njihove valute biće vezane za italijansku liru po fiksnom deviznom kursu. To je očito bila gruba greška u procjeni, plod nepoznavanja pitanja koja su Albanci i Crnogorci smatrali presudnim. I sam Čano uvidio je da je dospio u ćorsokak, prinuđen da vodi pregovore s jedne strane s Albanijom, koja je odlučno tražila da joj se preko Ministarstva oslobođenih krajeva – na čijem je čelu bio Ekrem-beg Vlora (Eqrem bej Vlora), jedan od najvećih zemljoposjednika u Valoni i bivši prefekt Prištine – dodijele čak i

---

⁶¹ ASMAE, *Politički poslovi 1931-1945 (1941 Jugoslavija)*, br. 123, sv. *Politički i vojni odnosi u Srbiji*, telegram 25590, Da Gabap Vrhovnoj komandi u Rimu, granica između Srbije i Crne Gore, 4. jul 1941, Čano.

⁶² Upravo je podjela teritorija Novopazarskog sandžaka dodatno politički zbližila Srbe iz Crne Gore i one iz stare Srbije kroz predlog za ujedinjenje carinskog sistema i spajanje vojnih snaga što je dalo odlične rezultate do izbivanja Prvog svjetskog rata. Up. S. Clissold (ur.), *Storia della Jugoslavia. Gli slavi del sud dalle origini ad oggi*, Einaudi, Torino, 1969, str. 103-105.

⁶³ ASMAE, *Politički poslovi 1931-1945 (1941 Jugoslavija)*, br. 123, sv. *Politički i vojni odnosi u Srbiji*, telegram br. 32353, Kraljevska ambasada u Berlinu, Novopazarski sandžak, 10. jul 1941, Alfijeri [Dino Alfieri].

neki djelovi Sandžaka, a s druge strane sa hrvatskim nacionalistima koje su podržavali Njemci. Pod pritiskom ove druge strane, ministar je dospio u podređen položaj, o čemu svjedoči potpisivanje sporazuma kojim su uređene granice između Hrvatske i Crne Gore.⁶⁴ Ta granica, uz neznatne izmjene u korist Crne Gore kojoj je dodata jedna veoma siromašna teritorija, samo je deklarativno bila u skladu sa istorijskom granicom Crne Gore prije rata 1914-1918. Stvarnu novinu predstavljalo je prihvatanje nekih hrvatskih zahtjeva koji će kasnije ugroziti vojnu okupaciju na sjeverozapadnoj granici Sandžaka.⁶⁵

Čanovo retoričko naklapanje o jedinstvenoj ekonomskoj teritoriji sa punom slobodom prometa ljudi i roba sudarilo se sa ekonomsko-političkim analizama Ćira de Martina, jednog od najznačajnijih saradnika u Crnoj Gori guvernera Italijanske banke Vinčenca Acolinija (Vincenzo Azzolini).⁶⁶ Ovaj funkcioner je

---

⁶⁴ Po mišljenju Stefana Bjankinija (Stefano Bianchini) i Frančeska Privitera (Francesco Privitera), autora jedne od prvih monografija u Italiji koje se nisu bavile isključivo vojnim aspektima napada sila Osovine na Jugoslaviju, treba uzeti u obzir činjenicu da se „na zategnutost koja je sve više obilježavala odnose između Rima i Zagreba, nadovezalo loše razrješenje crnogorskog pitanja koje je još više oslabilo italijansku poziciju u Jugoslaviji“. Up. S. Bianchini, F. Privitera, *6 aprile 1941. L'attacco italiano alla Jugoslavia*, Marzorati, Settimo Milanese, 1993, str. 60.

⁶⁵ ASMAE, Politički poslovi 1931-1945 (1941 Jugoslavija), br. 123, sv. Politički i vojni odnosi u Srbiji, telegram br. 42720, Čano Pirciju Biroliju, 31. oktobar 1941.

⁶⁶ ASBI, Specijalna kancelarija za koordinaciju, predmet 104, br. 38, sv. 1 Crna Gora, Njegovoj Ekselenciji Macoliniju. U dokumentu stoji: „Biću Vam zahvalan ako inspektoru De Martinu pružite svu podršku koja mu je neophodna da efikasno obavi povjerenu mu misiju“, Rim, april 1941, guverner Acolini. O djelovanju Vinčenca Acolinija tokom rata vidi u: A. Roselli, *Il Governatore Vincenzo Azzolini 1931-1944*, Laterza, Roma-Bari, 2000, str. 286-306.

dao katastrofalna predviđanja u vezi sa fašističkim imperijalizmom u Crnoj Gori ukazavši na opštu nepripremljenost mnogih za sprovođenje utvrđenih planova. De Martino, koji je imenovan za specijalnog komesara filijale bivše Nacionalne banke Kraljevine Jugoslavije na Cetinju, podnosio je mjesečni izvještaj o svojoj aktivnosti Visokom komesarijatu za Crnu Goru.⁶⁷ Analize inspektora Banke Italije su nemilosrne i daju jasno tumačenje zasnovano na logici real-politike.

U Crnoj Gori trebalo je prvo organizovati proizvodnju, pripremiti sredstva za žetvu, pokrenuti proizvodnju duvana u Podgorici i eksploatisati nalazišta boksita u oblasti Berana i Andrijevice. Uvoz je bio od ključnog značaja i trebalo ga je sprovoditi bez kašnjenja, s obzirom na stalni manjak robe u svim skladištima.⁶⁸ Nakon prvih istraživanja o prehrambenim

---

⁶⁷ DACG (Cetinje), Civilni Komesarijat 1941 (1), Visoki komesarijat za Crnu Goru, naredba br. 64, Cetinje, 14 jun 1941, Macolini.

⁶⁸ U ovu granu crnogorske privrede tokom prvih godina XX vijeka investirao je preduzetnik Đuzepe Volpi (Giuseppe Volpi), uz podršku Komercijalne banke. Preduzeće za otkup, preradu i promet duvana u Podgorici (*La Regia cointeressata dei tabacchi del Montenegro*), sa društvenim kapitalom od 2.500.000 kruna, učinilo je ovog italijanskog preduzetnika pretečom italijanskog ekonomskog prodora u Crnoj Gori. Dobar profit naveo je Volpija da 5. decembra 1905. godine osnuje *Barsko društvo* (*Compagnia di Antivari*). Radilo se o preduzeću osnovanom zahvaljujući italijanskom kapitalu. Ovo preduzeće je izgradilo željeznicu, koja je počela s radom 1909. godine, luku u Baru i uspostavilo plovidbeni sistem na Skadarskom jezeru. Rad preduzeća naglo je obustavljen početkom Prvog svjetskog rata, ali je prethodno bio otežan izbijanjem balkanskih ratova. Opis italijanskog ekonomskog prodora u Crnoj Gori vidi u: A. Biagini, *I rapporti tra l'Italia e il Montenegro durante la prima guerra mondiale (1914-1918)*, 'Rassegna storica del Risorgimento', g. LXVII, sv. IV oktobar-decembar 1981, str. 443-445. Iako se ispostavilo da je ulaganje u Barsko društvo bilo neprofitabilno, postojanje ovog preduzeća

potrebama stanovništva pokazalo se da su rezerve hrane gotovo iscrpljene.

Rezerve u jugoslovenskim vojnim magacinima navodno su mogle da potkrijepe potrebe za brašnom do deset dana. Stoga je zatražena hitna pošiljka 20 hiljada tona žita, 15 hiljada tona brašna, 2 hiljade tona šećera, 1.5 hiljada tona nafte i 3 hiljade tona soli. Tražena količina odgovarala je minimalnim potrebama za otprilike četrdeset dana i mogla je da stigne u više isporuka u stovarište u Baru. Upućena je i molba da sa prvom isporukom bude dostavljeno i 500 tona plavog kamena kako berba grožđa ne bi bila dovedena u pitanje.⁶⁹ Sve poslove monopola duvana, soli, cigaret papira, cigareta i šibica u Crnoj Gori preuzela je Uprava monopola, sa sjedištem u Podgorici, pod direktnom upravom komesara. Mjesto upravnika povjereno je inženjeru Milutinu Kažiću, pod strogom kontrolom Finansijske policije. Prihodi su uplaćivani poreskoj upravi u Podgorici u roku od pet dana od ostvarene dobiti.⁷⁰ U tom kontekstu rad odjeljenja Finansijske policije postao je naporan od samog početka.⁷¹

---

poslužilo je kao izgovor za italijansku vojnu okupaciju Bara, Virpazara i Ulcinja u godinama neposredno nakon Prvog svjetskog rata. O privrednim ulaganjima Volpija u Crnoj Gori vidi u: A. Tamborra, *The rise of Italian industry and the Balkans (1900-1914)*, 'The journal of European economic history', vol. 3, br. 1, Spring 1974, str. 98-120.

⁶⁹ ASMAE, Politički poslovi 1931-1945 (1941 Jugoslavija), br. 123, sv. Politički i vojni odnosi u Srbiji, telegram br. 12406, Cetinje, 30. april 1941, Macolini.

⁷⁰ DACG (Cetinje), Civilni Komesarijat 1941 (1), Civilni komesarijat za Crnu Goru, naređenje br. 51, Cetinje, 31. mart 1941, Serafino Macolini.

⁷¹ Između dva rata Finansijska policija doživjela je veliku transformaciju. Ovo tijelo postalo je organ ekonomske i poreske policije, iako je zadržalo neke carinske i vojne nadležnosti. Za razliku od Dalmacije i Hercegovine, gdje su ta tijela imala status stacionarnih trupa na naprijateljskoj teritoriji, u Crnoj Gori su koriš-

U Crnoj Gori već je postojala organizacija, jedno tijelo jugoslovenske finansijske kontrole, koje je gotovo u potpunosti očuvano uprkos ratnoj krizi. Sastavljeno od tehnički i profesionalno osposobljenih službenika, da je zadržalo svoju funkciju, moglo je ostvariti izvanredan učinak, zbog dobrog poznavanja kako sredine, tako i starih poreskih odredbi bivše Kraljevine Jugoslavije. Međutim, zbog uplitanja vojnih vlasti, koje su prvo naložile predaju oružja, što je imalo očekivane negativne posljedice na raspoloženje članova ovog tijela, a potom formirale mješovite patrole, organizacija je oslabljena i rasturena. Tako je došlo do situacije da su isključivo Italijani morali da se bave vrlo složenim poreskim sistemom Crne Gore.⁷² Jaka struktura stručnih civilnih funkcionera ocijenjena je kao politički nesigurna ili u svakom slučaju kao tijelo neprovjerene odanosti. Ovaj sud odnosio se i na službenike koji nijesu rođeni u Crnoj Gori i koji su radili u drugim krajevima Kraljevine. S druge strane, po mišljenju okupatora, lokalni službenici pokrivali su brojne pozicije, često neproaktivne, koje nije bilo moguće potpuno ukinuti zbog cjelishodnosti i zbog straha od socijalnih nemira. Slučajevi su samo periodično razmatrani nakon političkih zabrana koje je nalagao civilni Komesarijat.

Italijanska Finansijska policija smatrala je korisnim postizanje određene ekonomske stabilnosti uz oslanjanje i na ovo lokalno tijelo, naročito prije uspostavljanja novih trgovinskih tokova kao rezultata italijansko-albanske unije. Takvu stvarnost već je pokazivao proglas od 24. aprila, kao i naredne zakonske odredbe

---

tena kao okupacione trupe. O lokaciji bataljona Finansijske policije u Crnoj Gori v. P. Meccariello, *La Guardia di finanza nella Seconda guerra mondiale (1940-1945)*, testo, Museo storico della Guardia di finanza, Roma, 1992, str. 244-246.

⁷² ASGF, Miscellanea, Od Drugog svjetskog rata do današnjih dana, sv. monografija VI bataljona finansijske policije, Jugoslavija – Crna Gora, br. kartona 638, VI bataljon mobilizovan u ratu 1940-943 i 1943-45.

koje su, gotovo do slobodne razmjene, olakšavale trgovinu između Italije i Albanije.⁷³ U takvoj situaciji carinska služba bi samo utvrdila porijeklo robe, prelazeći na naplatu razlike između poreza povezanih sa proizvodnjom i monopolskim pravima koja su se plaćala u Italiji i Crnoj Gori. U tom cilju ponovo su započele sa radom postojeće službe čija je aktivnost do tada bila prisilno obustavljena. I kontakti sa organima poreske uprave počeli su daju neke praktične rezultate, ali je glavnu prepreku naplati poreza predstavljala promjena boravišta velikog broja ljudi kojima se izgubio trag, potom ekonomska kriza, izazvana neizbježnim posljedicama rata, nade da se, s obzirom na nestabilnu svakodnevnicu, porez može utajiti, postojano uvjerenje nekih pojedinaca da je okupacija italijanskih trupa prolazna i da će ubrzo Engleska i njeni saveznici uspjeti da pobijede. Dodatni razlozi bili su antifašistički politički stavovi, kao i opšte uvjerenje da Italijani neće preduzeti stroge mjere, naročito po pitanju poreza, budući da je sva njihova aktivnost bila usmjerena na zadobijanje prijateljstva mještana.⁷⁴ Finansijska policija nije imala mnogo vremena za otklanjanje svih poteškoća, a bilo je i značajnih političkih prepreka; zadovoljili su se rezultatima dobijenim bez sukoba i znatnih posljedica.⁷⁵

---

⁷³ DACG (Cetinje), Civilni Komesarijat 1941 (1), proglas sa naređenjima u vezi sa kontrolom uvoza iz teritorija bivše Kraljevine Jugoslavije pod okupacijom italijanskih oružanih snaga, 17. maj 1941, Musolini.

⁷⁴ Slična situacija bila je i na Kosovu. Karlo Umilta opisao je vanredno stanje: „Za kratko vrijeme gotovo da niko na ovim dvjema teritorijama nije plaćao porez; slovensko stanovništvo iz protesta, a Albanci sa izgovorom da zbog rata nisu imali dovoljno prihoda da plate porez na kuću i poljoprivredne posjede. Što se tiče poreza na trgovinu i raznih drugih opštinskih poreza na potrošnju, na njih se nije moglo računati, budući da su trgovina i potrošnja gotovo svedeni na nulu“. Up. Carlo Umiltà, nav. djelo, str. 134.

⁷⁵ ASGF, Fond U.G.A., sv. Podsjetnik za generala Polija u vezi sa inspek-

Jedino što je preostajalo bilo je uzimanje sredstava od Monopola, s ciljem da dođe do potpune slobode razvoja, uz izbjegavanje pomenutih sukoba, čak sa nadom da će narod povjerovati da se sve to čini za njegovo dobro. Osim Ulcinjske solane, u Podgorici je postojalo skladište sirovog duvana skromnih dimenzija; dok se drugo nalazilo u Baru. Oni su potpadali pod nadležnost Uprave monopola koju je osnovala Italija, sa sjedištem u Podgorici, i koja je bila pod direktnom kontrolom finansijske policije. Među robama nad kojima je postojao monopol, osim duvana i soli, bila je i nafta. Za nju je napravljen izuzetak jer je Visoki komesarijat odredio da se snabdijevanje obavlja preko civilnih zastupnika i opština, u zavisnosti od potrebe za rasvjetom u mjestima bez električne energije. Finansijska policija, kojoj je povjerena i briga o pitanju Solane, imala je poteškoća zbog nedostatka nafte. Manjak je ometao proizvodnju i doveo do odlaganja berbe soli od nekoliko dana. Zbog štete koju su nanijele kiše, prikupljeno je mnogo manje soli od godišnjeg prosjeka (oko 1.600 tona).

Naredna prepreka sastojala se u tome što su radnici imali relativnu autonomiju u odlučivanju i dobijali su ponude od drugih lokalnih preduzeća koja su, osim plate, dijelila i hranu koju je bilo teško naći na tržištu u dovoljnoj količini. Mnogi radnici napustili su rad u Solani. Nadležni su pokušali da iznađu rješenje zatraživši od Komesarijata dodjelu brašna koje bi bilo podijeljeno kao dodatak plati. I ova isporuka stigla je sa zakašnjenjem, a kada je bila stavljena na raspolaganje, sezona berbe bila je pri kraju. U međuvremenu, vladala je velika potražnja za

---

cijom u Albaniji i u okupiranim zemljama, opšte stanje u odredima (jul-decembar 1941), Enrico Palandri (Enrico Palandri). Pukovnik Palandri bio je poštovan i u Kotoru. Novembra 1941. godine u Boki Kotorskoj primio ga je prefekt Frančesko Skaselati, zajedno sa drugim uglednicima Boke. Up. *Un saluto alle RR. Guardie di Finanza*, Boka Kotorska, 3. novembar 1941.

solju, naročito na selu, gdje je stanovništvo tokom ljeta pokušavalo da napravi zalihe s obzirom na to da je zbog duge i veoma oštre zime bilo prinuđeno na život u izolaciji. Naročito u planinskim mjestima u unutrašnjosti razvijena domaća proizvodnja sušenog i dimljenog mesa zahtijevala je veliku količinu soli u vrijeme ljetnjeg i jesenjeg klanja životinja. Ostale potrebe ticale su se štavljenja odrane kože, koje se vršilo jednostavnim i rudimentarnim sredstvima, ali je uvijek zavisilo od soli.

U početku je potražnja zadovoljavana rezervama iz magacina. Poteškoće u prevozu doprinijele su pogoršanju problema. Prilikom okupacije, Upravi monopola oduzeta su vozila jer su smatrana ratnim plijenom. Ona su uključena u albanski vozni park i izgubio im se svaki trag. Kamiona je bilo jako malo a i cijene prevoza svakako su bile basnoslovne. Postignuto je potpisivanje ugovora sa jednim lokalnim prevoznikom, uz obavezu da mu se prethodno isporuči neophodno gorivo. Oslanjajući se i na male željeznice Bar - Virpazar i Plav - Podgorica prevoz je pokrenut i bilo je moguće obezbijediti transport soli koja je stigla iz Italije, ali tek od septembra.⁷⁶ Za sve ovo utrošeni su

---

⁷⁶ Radilo se o mrežama razvijenim tokom prvih godina XX vijeka. U vrijeme kada je Đovani Đoliti bio na čelu Vlade, Italija je pokušala da stane na put željezničkom imperijalizmu Austrije na Balkanu. Imperijalna ekonomska politika, prema mišljenju uglednih italijanskih liberala, za Italiju je navodno značila da će „propasti na Jadranu i da će njen ekonomski i politički uticaj na Balkanu biti sasvim uništen; ne bi imalo nikakvog značaja (čak i da je moguće) oslanjanje na Crnu Goru i Albaniju, jer bi ove dvije zemlje, budući da su im za leđima austrijske željeznice, vjerovatno poslužile Austriji kao korisne sluge“. Up. V. Racca, *Le progettate ferrovie austriache nei Balcani e l'Italia*, 'Rivista italiana delle comunicazioni e trasporti', Roma, br. 26, 1. februar 1908, str. 49-55. Težnja za prevagom između Italije i Austrougarske po pitanju željeznica u Crnoj Gori opisana je u: Burzanović, S. (ur.) *100 godina željeznice Crne Gore*, Obod, Željeznica Crne Gore, Cetinje, Podgorica, 2009, str. 28-48.

mjeseci rada i pregovora, koji su naprasno prekinuti nakon Trinaestojulskog ustanka. U međuvremenu, bilo je nužno podići cijene, kako bi se makar kompenzovao trošak za transport, koji je dostigao veoma visoki iznos.

Vlasti su pokušale da suzbiju špekulaciju solju kako stavljanjem u promet velike količine ove robe, tako i strogim policijskim nadzorom, ali u je u nelegalnoj prodaji cijena skočila na oko 30 dinara za kilogram, što je za većinu stanovništva bilo nedostižno. U takvoj situaciji svu potrebnu so trebalo je dopremiti iz Italije, a kako je Uprava monopola u Rimu izvijestila da za tekuću godinu nema dovoljno zaliha za Crnu Goru, pregovori o nabavci obavljani su sa jednim sicilijanskim preduzećem.⁷⁷

Što se tiče duvana, prilikom uspostavljanja okupacije pronađena je zaliha sirovog duvana dovoljna da zadovolji potrebe za bar dvije godine, ali je obrađenog duvana bilo u veoma malim količinama, toliko da se očekivalo brzo pražnjenje zaliha. Nakon uspostavljanja centralne komande u Crnoj Gori poslato je više zahtjeva i napokon je stigao potvrđan odgovor. Tokom prvih mjeseci okupacije isporuke iz Italije bile su znatno otežane zbog neredovnosti transporta, pa nije bilo moguće obezbijediti neprekidno dopremanje ove robe. Nikakvih praktičnih rezultata nije bilo ni nakon pregovora sa preduzećima iz Zadra, koja su odgovorila da mogu isporučiti samo male količine određene vrste duvana, ali da ne mogu da garantuju njihovu stalnu isporuku. Javila se hitna potreba za pokretanjem

---

⁷⁷ Sve češće djelovanje gerile u drugoj polovini 1941. godine nametnulo je stavljanje Finansijske policije pod isključivu nadležnost vojske. Frančesko Poli (Francesco Poli) je novembra 1942. godine preuzeo efektivnu komandu nad ovim tijelom. ASGF, U.G.A, Izvještaj o inspekciji generala Frančeska Polija u Crnoj Gori, karton br. 661, Mobilisani bataljon finansijske policije u Podgorici, Split, 22. jun 1942, Frančesko Poli.

prerade duvana, korištenjem porodičnih zaliha, kako bi ličnom proizvodnjom ovi problemi bili prevaziđeni.

Uz upotrebu ručnih, rudimentarnih mašina, počeo je proces rezanja duvana, ali prerada, iako povjerena specijalizovanim radnicima, nije davala zadovoljavajuće rezultate u pogledu kvaliteta reza i bila je veoma spora. Stoga su opet započeti pregovori sa Upravom monopola u Rimu radi obezbjeđivanja nekoliko mašina za rezanje i pakovanje duvana. Kako odgovor dugo nije stizao, uz odobrenje Guvernerata Crne Gore, donijeta je odluka da se zahtjev uputi radionici u Mostaru, gdje su otputovali jedan kapetan i jedan inženjer Monopola kako bi uspostavili neophodne kontakte.

Nadležni organi u Hrvatskoj saopštili su da posjeduju mali broj mašina i da zbog toga ne mogu prodati nijednu. To je potvrđivala činjenica da se proizvodnja odvijala u punom kapacitetu i da su uspostavljene i noćne smjene kako bi bila zadovoljena velika potražnja iz Njemačke. Suočivši se sa ovim činjenicama delegacija se vratila u Crnu Goru, dok je uprava radionice u Mostaru, strijepeći od insistiranja i udovoljavanja ovom zahtjevu, zamolila da joj se ne šalju nove molbe. Na ponovno insistiranje, od generalne Uprave monopola u Rimu dobijena je samo jedna mašina za rezanje.⁷⁸ I u distribuciji duvana bilo je istih problema kao i po pitanju soli: nepostojanje vozila ili nemogućnost sigurnog prolaza kroz pojedine zone. Prvi problem donekle je riješen kupovinom dva kamiona, jednog na naftu i drugog na benzin, za potrebe Uprave monopola, a drugi vojnom zaštitom, tamo gdje je bilo potrebno, tako što su kamioni sa robom Monopola išli u pratnji vojnih vozila. To međutim nije otklonilo problem prolaza zbog veoma lošeg stanja putne infrastrukture, tako da su izgrađena privremena skladišta pod upravom crnogorskih funkcionera, ali pod direktnim nadzorom i neposrednom kontrolom italijanske Finansijske policije.

---

⁷⁸ *Isto.*

Unutar Monopola morao se sprovesti i politički nadzor radnika koji su radili u Podgorici i Baru. Privremeni karakter posla otežao je nadzor radne snage koja će uskoro pokazati svoja osjećanja prema okupatoru.

Nezavisna Crna Gora raspadala se unutar neprirodnih granica ne samo u mjestima prema Albaniji već i u ključnim centrima političkog saveza uspostavljenog između dva nacionalizma u nadmetanju – italijanskog i hrvatskog. Jedan predstavnik fašističke propagande opisao je programske propuste političkog projekta zamišljenog u Rimu: „Uopšteno gledano, s ekonomske tačke gledišta, ne može se zamisliti nezavisna Crna Gora. Nedostatak obradive zemlje, velika količina pojedinih sirovina i neophodnost da se za svakodnevne potrebe uvezu brojne druge čine je državom koja može da živi i napreduje samo povezujući svoju sudbinu sa nekom drugom velikom nacijom.“⁷⁹

Novi ekonomski poredak

Pokušaj uspostavljanja novog monetarnog sistema predstavlja istinsku potvrdu hegemonističkih ciljeva fašističkog režima u Crnoj Gori. Istrajavanje na takvim mjerama tokom cijelog perioda okupacije utiče na to da se italijanska okupacija u Crnoj Gori razlikuje od onoga što se dešavalo u drugim oblastima, na primjer: „Da li je Italija imala plan za upravljanje Grčkom? Utisak koji se nameće nakon prvih istraživanja [...] je da je taj plan bio improvizovan makar u istoj mjeri u kojoj je to bila i vojna kampanja. Suštinski, Italija misli da je bitno jedino osvajati teritorije, da je važno isključivo vojno prisustvo, i zbog toga ne priprema niti adekvatne političke niti valjane diplomatske

---

⁷⁹ L. Paradiso, *L'esperienza comunista del Montenegro*, Casa editrice delle edizioni popolari, Venezia, 1944, str. 17.

planove“.⁸⁰ Fašistička Italija je, međutim, imala planove za upravljanje Crnom Gorom, ali je hiperinflacija koju je podstakla nesposobnost okupatora da upravlja fiskalnim prihodima dovela do propasti nastojanja da se ova regija ekonomski osamostali. Ekonomska kriza izazvala je i propast samog fašističkog projekta.

Što se tiče valutnog odnosa, u trenutku kapitulacije jugoslovenske vojske i okupacije Crne Gore koja je uslijedila, utvrđeni kurs je bio 3,33 dinara za liru. To je bio samo prvi korak prema konačnom cilju koji je režim sebi postavio. Za „monetarno pitanje“ tadašnji stručnjaci su ponudili dva rješenja: uspostavljanje monetarne unije među članovima imperijalne zajednice i stvaranje „zone lire“ koja ne bi dovela do nestajanja drugih nacionalnih valuta, nego bi učvrstila valutni kurs. Moneta zemlje lidera bi se jedina koristila u odnosima sa inostranim tržištem.⁸¹

U Crnoj Gori je ova valuta i dalje bila u legalnom opticaju, uz istovremeno prisustvo, iako protivzakonito, albanskog franka koji je posjedovao veliki dio stanovništva, posebno trgovci koji su taj novac gomilali s ciljem da ga iskoriste u trgovačkim poslovima sa Albanijom. Nije bilo moguće potisnuti iz optičaja nelegalnu albansku valutu zbog toga što vojne vlasti nijesu raspolagale dovoljnim količinama jugoslovenske valute za sva plaćanja. Osim toga, u opticaju se našla i veća količina novčanica u apoenima od petsto i hiljadu dinara koje su poticale iz jedne pećine kod Nikšića, pošto su neki predstavnici

---

⁸⁰ E. Collotti, *L'occupazione italiana in Grecia: problemi generali*, in G. Rigo (ur.) *Studi e strumenti di storia contemporanea*, Annali 5, Istituto milanese per la storia dell'età contemporanea, della resistenza e del movimento operaio, Franco Angeli, Milano, 2000, str. 366-367

⁸¹ D. Rodogno, *Il nuovo ordine mediterraneo. Le politiche di occupazione dell'Italia fascista in Europa (1940-1943)*, op. cit., str. 83.

jugoslovenske Vlade bježeći iz Beograda vojnim avionima tu sakrili značajan dio rezervi jugoslovenske banke u papirnom novcu. Taj novac je benzinom polio i zapalio jedan major koji je bio komandant na aerodromu u Nikšiću kako ne bi pao u ruke Italijanima. Zatim je, kako bi uništenje bilo potpuno, svod pećine raznesen minom. Rezultat je bio drugačiji od očekivanog, pošto je obrušavanje svoda dovelo do gašenja požara koji je tek bio naćeo upakovane novćanice. Lokalno stanovništvo se sjurilo u pećinu tražeći među ruševinama ono što je bilo moguće iskoristiti, pa je vrlo brzo u promet dospjela velika kolićina novćanica od kojih je znaćajan dio bio lako prepoznatljiv zbog nagorjelosti, i u vezi sa kojima odluke Italijana još uvijek nijesu bile poznate”.⁸²

Problemi vezani za novćani promet nametali su potrebu za radikalnim rješavanjem svih pitanja vezanih za valutu pa je u junu 1941. godine naređeno pečatiranje svih papirnih novćanica bivše jugoslovenske valute koje su još uvijek bile u opticaju u Crnoj Gori, osim nekih novijih serija od petsto i hiljadu dinara koje su poticale upravo iz nikšićke pećine.⁸³ Za pečatiranje je bio zadužen inspektor trezora Ićilio Sansoni kome je pomagalo još nekoliko stručnjaka i jedan kapetan Finansijske policije. Na cijeloj okupiranoj teritoriji otvorene su 62 kancelarije za sprovođenje pečatiranja. Svakoj je dodijeljen dovoljan broj podoficira i stražara za sprovođenje procesa kontrole i

---

⁸² ASBI, *Direttorio Intron*a, pratica 19, sv. 2 Montenegro, Cettigne, 6 maggio 1941, *Ciro De Martino*.

⁸³ „Izvršili smo detaljan pretres [...] jedne grupe od dvadeset troje Cigana [...] koje smo zatekli u pećini u kojoj su se nalazile dragocjenosti jugoslovenske države, [pomenuti] su prisvajali novac [...] pronađen u samoj pećini, udaljenoj oko jedan kilometar odavde. [...] Ukupno je oduzeto 70 509,50 dinara“. *DACG - Arhivski Odsjek Nikšić, Fond N.2 Sudstvo, Grupa Okružni sud, sv. CLXXIX/35, XI bataljon kraljevskih karabinjera, Nikšić, 7. maj 1941.*

pečatiranja, uz zadržavanje onih nedozvoljenih serija novčanica u vezi sa kojima je tek trebalo donijeti odluku.

Budući da je prilikom otvaranja kancelarija za njihov nadzor i održavanje reda bila potrebna saradnja Finansijske policije, praktično su u periodu pečatiranja, od 1. do 12. jula, kao i u prethodnom pripremnom periodu, morale biti zanemarene sve druge službene dužnosti. Formirana je grupa pod komandom jednog kapetana i pod kontrolom Inspektorata trezora na Cetinju. Njemu su povjerena zaduženja vezana za tehničku pripremu lokacija za pečatiranje, a bio je nadležan i za kontrolu odvijanja samog procesa. Za samu organizaciju bilo je potrebno – pored pravog kancelarijskog rada – obaviti i dva izviđanja na terenu u cijeloj Crnoj Gori, kako bi se na licu mjesta utvrdio raspored opština i njihovih sjedišta, broj naselja i stanovnika.

Tom prilikom trebalo je takođe prikupiti i podatke, premda uopštene, o ekonomskim prilikama u svakoj opštini, o sredstvima za život i saobraćajnoj povezanosti, o postojanju poštanskih kancelarija, bankarskih i finansijskih institucija, kao i odabrati prostorije za obavljanje pečatiranja. Tehničke zadatke su obavili vojnici. Sa njima su u održavanju javnog reda saradivali karabinjeri i državna policija koji su povelili računa o tome da se na ulicama, u seoskim područjima i u samim gradskim centrima ne dese krađe, napadi ili bilo koja druga vrsta zločina protiv ljudi ili imovine.

Ove operacije su regularno sprovedene. Podneseno je 33.707 zahtjeva za pečatiranje ukupno 285.107.810 dinara, a pečatirano je 229.851.660 dinara, uz zadržavanje 55.256.150. Rezultati su se mogli smatrati zadovoljavajućim iako u ovom procesu nijesu uzeli učešća svi stanovnici Crne Gore. Posebno u oblastima nekadašnjeg Sandžaka mnogi se nijesu pojavili u kancelarijama i zadržali su dinare u nadi da će te teritorije ubrzo biti pripojene Srbiji u kojoj je valuta koju su posjedovali još uvijek bila u legalnom opticaju. Pojedinci su vjerovali i da će uskoro doći do

obnove bivše Kraljevine Jugoslavije. Iz operacije pečatiranja bile su isključene neke oblasti koje su još od mjeseca jula bile pod njemačkom okupacijom. Na tim teritorijama ovaj proces je, nakon neophodnih provjera, sproveden čim su se našle pod italijanskom kontrolom.

U tim oblastima nije sproveden proces pečatiranja nego je obavljena samo zamjena pečatiranih dinara za italijanske lire. Do toga je došlo u prvoj polovini novembra kada je donesena odluka o konverziji u lire pečatiranih dinara kao i oduzetih novčanica iz sumnjivih serija. I tokom procesa zamjene Finansijska policija je pružala stalnu podršku i za to dobila pohvale od Bankarskog inspektorata u Crnoj Gori. Do 15. novembra 1941. godine, kada su zvanično završene operacije konverzije, u italijanske lire je konvertovano 369.656.737 dinara u papirnim novčanicama i metalnom novcu, što čini protivvrijednost od 139.620.850,85 lira.

Problem sa upotrebom valuta ovim je bio samo teoretski riješen. Ukupna situacija je dodatno pogoršana zbog nedostatka nadzora kojim bi se spriječilo nezakonito unošenje ili iznošenje italijanskih novčanica, dok je nemogućnost sprovođenja efikasnih kontrola na granicama činila šverc veoma jednostavnim i lakim. Najozbiljnija posljedica koju je izazvala konverzija valute bilo je povećanje cijena. Seljaci, navikli da u poslovima koriste dinar kao novčanu jedinicu, počeli su da liri daju istu vrijednost koju je imala bivša jugoslovenska valuta. Zbog toga je određena roba koja je prvobitno koštala 10 dinara, odnosno 3,80 lira, sada prodavana po cijeni od 10 lira. To je dovelo do ogromnog porasta troškova života, na koje su već uticali i neki drugi ozbiljni faktori.

Nemogućnost redovne distribucije životnih namirnica, bilo zbog ratnih operacija koje su u jednom trenutku postale neophodne, bilo zbog drugih okolnosti izazvanih lošim upravljanjem, natjerala je seljake da počnu da odbijaju lire kao

sredstvo plaćanja njihovih proizvoda i da traže razmjenu za one namirnice koje su im nedostajale. S ciljem da se stane na put prethodno pomenutim poteškoćama, po naređenju Namjesništva formirane su komisije za kontrolu cijena koje su sačinjavali predstavnik civilne vlasti, predstavnik Finansijske policije, predstavnik Vojske i predstavnici trgovaca.

Komisije su se u radu suočile sa ozbiljnim preprekama: ilegalna trgovina, koju je potpomagao najbogatiji sloj stanovništva, spreman da plati svaku cijenu kako bi dobio ono što želi; neprekidni rast cijena, kako zbog gotovo potpunog odsustva uvoza, tako i zbog poteškoća u unutrašnjoj trgovini. Najzad, ne manje važan uticaj imalo je i odbijanje saradnje sa karabinjerima, pri čemu su neki ćutali, dok su drugi odbijali da sarađuju izražavajući na taj način svoj građanski otpor. Oni prvi su se plašili da će dobiti epitet pristalica Italijana, dok su ovi drugi, koji nisu bili inertni, teško skrivali neprijateljsko raspoloženje prema okupatoru. Iz svakog sjedišta Finansijske policije činilo se sve što je bilo moguće kako bi se tržište normalizovalo, pa se pristupilo proučavanju i primjeni svih onih trikova koji bi mogli što lakše da dovedu do željenog cilja (popisivanje stoke, zabrana klanja životinja bez dozvole, regulisanje razmjene dobara, kontrola polaznih cijena i cijene transporta i pravednije regulisanje poreza na potrošnju).

Tada se javila i zamisao da se finansijska policija angažuje na još jednom polju – u sakupljanju koža za štavljenje i u preradi vune. Taj se zadatak činio prilično teškim, kako zbog toga što je bio potpuno nepoznat pripadnicima finansijske policije (zato što je bilo nemoguće pronaći službenike, ako nisu posebno obučeni, sa makar minimalnim poznavanjem tih poslova) tako i zbog poteškoća izazvanih političkom nestabilnošću. Trebalo je da predaja bude obavezna po cijeni koja se za vunu kretala oko 22 lire po kilogramu, što je bilo veoma nisko i u disproporciji sa porastom cijene kukuruza, čija je vrijednost uzimana kao polaz-

ište za izračunavanje vrijednosti svih drugih proizvoda. Prikupljanje uštavljenih koža pokazaće se kao još složeniji posao, zato što je nakon prve obrade trebalo da budu transportovane u Albaniju ili Italiju na dalju preradu.⁸⁴ Plan je ipak pripreman, ali nije primijenjen zbog događaja koji su uslijedili, a koji su poremetili sve projekte. Prema vrlo optimističnim proračunima predviđalo se da se u Crnoj Gori godišnje može prikupiti oko 500 tona vune.

Posebno razvijena u Jugoslaviji prije pada, u oblasti Čajniča, bila je prerada drveta. Fabrika Šipad snabdijevala se drvetom iz okolnih oblasti veoma bogatih šumom i proizvodila je daske svih dimenzija za dalju preradu. U prvom trenutku Šipad je promakao pažnji okupatora, ali su se kasnije počele preduzimati mjere kako bi se izmaklo kontroli Italijana. Finansijska policija je provjerila bilanse stanja i italijanskoj kontroli potčinila administraciju u iščekivanju intervencije jednog višeg oficira, ali je industrijska proizvodnja tokom okupacije bila na istorijskom minimumu.⁸⁵

Još jedan važan sektor bio je rudarski, i tim povodom je u maju 1941. godine u Crnu Goru stigao iz Tirane konsultant Vitorio Trediči (Vittorio Tredici). Njega je Macolini pozvao kako bi procijenio mogućnosti vađenja rude u toj oblasti. On je srušio snove o bogatstvima skrivenim ispod zemlje napisavši kratko: „u vezi sa ovim ima malo mogućnosti“. Kako bi ispoštovao dobijena naređenja uputio se na Cetinje 13. maja. Macolini ga je srdačno dočekao i pružio mu svu neophodnu pomoć. Nakon toga je analizirao mogućnosti za iskopavanje rude utom kraju. Trediči je svakako imao još neka očekivanja od

---

⁸⁴ ASGF, Fondo U.G.A., sv. Bilješka za generala Polija u vezi sa inspekcijom u Albaniji i okupiranim zemljama, opšte stanje vojnih odreda (jul-decembar 1941.) Enrico Palandri.

⁸⁵ *Isto.*

započetih ispitivanja, ali je bilo lako „zaključiti da takav posao zahtijeva sistematsko istraživanje i dosta vremena – više mjeseci – kako bi se dobili početni podaci dovoljni da se izvedu zaključci o prirodi samih istraživanja i o uputnosti njihovog produžavanja“.⁸⁶

Tredići je predložio da se istraživanjima u predloženim zonama pozabavi Institut za industrijsku obnovu sa povezanim preduzećima, u potrazi za gvožđem, manganom, boksitom i, eventualno, ugljem. Kao drugu mogućnost, ukazao je na zainteresovanost sveprisutnog Podsekretarijata za albanske poslove koji je mogao da „sam obavi istraživanje uz povremeno udruživanje“. Realne procjene dobijene su na osnovu informacija prikupljenih na licu mjesta od nekadašnjih predstavnika jugoslovenskih vlasti na Cetinju, od građana iz drugih gradova kao što su Budva i Bar i iz oskudne literature pronađene u vezi sa tim oblastima. Neke od tvrdnji konsultanta bile su, međutim, neprihvatljive za Macolinija zbog toga što su bile u suprotnosti sa kratkovidom imperijalnom politikom na koju se fašistički režim sveo u Crnoj Gori. Sa druge strane, ni Tredičiju nije bilo strano iznošenje pretpostavki neutemeljenih u realnosti: „Smatram da je korisno sprovesti ozbiljna i sistematska istraživanja ne samo na lokacijama na koje sam ukazao u ovom izvještaju nego i u drugim oblastima koje će se pokazati manje ili više pogodnim. To je posao koji je neophodno organizovati onako kako se može u regiji u kojoj nema dovoljno puteva, nedostaju sredstva, a namirnice mora nositi svaka ekipa pojedinačno. To je pionirski posao: težak, mukotrpan i dugotrajan.“⁸⁷

Kada se saberu sve ekonomske aktivnosti, zaokružujući prihode i rashode na 160 odnosno 400 miliona, dobija se slika

---

⁸⁶ ASMAE, SSAA, koverat 105, sv. Budžet Crne Gore, bogatstva Crne Gore, Vitorio Tredići Ministarstvu inostranih poslova, Rim, 23. maj 1941.

⁸⁷ *Isto.*

crnogorskog trgovinskog bilansa u kojoj pada u oči deficit od 240 miliona lira koji je u projekciji, po mišljenju De Martina, niži od realnog. Jedna od mogućnosti bila je da se obradi samo 100 000 hektara (oko 7% zemljišta), ali ga je trebalo uzorati i djelimično meliorisati usmjeravanjem stajaćih voda. Taj posao, još jedan od onih koji, naravno, nisu realizovani od strane fašističkih vlasti, trebalo je da bude povjeren Nacionalnom zavodu boraca (Opera Nazionale Combattenti), ustanovi koja je već ostvarila malobrojne uspjehe i brojne neuspjehe u poslovima melioracije poljoprivrednog zemljišta u Italiji i njenim kolonijama tokom tridesetih godina, ali koja je dalje predstavljala mit o efikasnosti fašista u ruralnim oblastima.⁸⁸

Očekivao se prinos od oko 500 000 kvintala žitarica i oko 200 000 kvintala kukuruza, dok se računalo da se za proizvodnju stočne hrane ostavi još hektara zemlje. Procijenjeno je da Nacionalnom zavodu boraca treba pridružiti ustanovu sličnu zavodu za melioraciju u Albaniji, na čijem je čelu bio senator Natale Prampolini, iz italijanske administracije, ali iskustva stečena u Albaniji nisu spriječila nedaće predviđene za Crnu Goru. Suštinski uticaj na potpuni uspjeh složene italijanske operacije imalo je organizovanje hitnih javnih radova (putevi, žičare, luke, vodovodi, kanalizacija, škole i bolnice) a dijelom i finansiranje poljoprivrede i rudarstva, kao i industrije i trgovine u zemlji. Da bi se realizovali tako ambiciozni projekti bilo je potrebno, pored početnog kapitala, obezbijediti i finansijska sredstva koja su za početni period do decembra 1941. godine po procjenama iznosila 150 miliona lira.⁸⁹

---

⁸⁸ S. Nannini, *Bonifica: Opere di pace nella guerra*, 'Civiltà fascista', a. IX, n. 5, mart 1942, str. 298-305.

⁸⁹ ASMAE, SSAA, b. 105, sv. Budžet Crne Gore, bilješka Ministarstvo inostranih poslova, Rim, 24. maj 1941.

Brojke su i u ovom slučaju suviše optimistične budući da je zemljište u Crnoj Gori bilo raspoređeno na sljedeći način: 7% obradivo (kao što je već rečeno u pitanju je mali broj hektara), neplodno 8%, šuma 36%, pašnjaci 40,8%. Ukupno 44% crnogorske teritorije bilo je neupotrebljivo za poljoprivredu. Vrijedi se pozabaviti i neostvarenim fašističkim projektom isušivanja Skadarskog jezera. Očekivalo se da će se uz procijenjene troškove od 70 do 80 miliona lira dobiti oko 300 000 hektara zemljišta čiji bi proizvodi bili dovoljni da podmire potrebe Crne Gore, Dalmacije i velikog dijela Albanije.

Na strukturalne nedostatke crnogorske ekonomije i neprihvatljive planove fašista nadovezalo se siromašenje ovih oblasti koje su uzrokovali italijanski okupatori koji je trebalo da garantuju novo ekonomsko uređenje koje je međutim, već od aprila do juna 1941. godine, čak i za one Crnogorce koji su bili blagonakloni prema zaštitniku iz Italije, poprimilo karakter pljačke. Najviše je bila pogođena oblast nekadašnje Zetske banovine koja se prostirala od granice sa Hrvatskom do Ulcinja, a koja je izgubila dio plodnih teritorija na granici sa Metohijom. Budući da je već bila među najzaostalijim oblastima nekadašnje Kraljevine Jugoslavije, u ovom periodu je dodatno osiromašila. Prepuštanje teritorija Albaniji dovelo je do presijecanja puteva pastirima koji su iz oblasti u podnožju planine Durmitor išli na katune do Gusinja i do oblasti Kuća na krajnjem jugu. Oblast Kosova i zona oko Berana na crnogorskoj teritoriji u vrijeme Jugoslavije činile su istu administrativnu jedinicu, pošto su te dvije mikroregije imale komplementarnu ekonomiju: prva je obilovala žitaricama, a druga stokom. Normalno je da je stočarstvo predstavljalo glavni izvor prihoda u zemlji koja je imala 750 000 ovaca, oko 53, 6 po kilometru kvadratnom.⁹⁰

---

⁹⁰ U Crnoj Gori je proizvodnja po hektaru bila šest puta manja od jugoslovenskog prosjeka, u E. Migliorini, *Il Montenegro*, Cremonese, Roma, 1942, str. 44-

Sprovedeno teritorijalno smanjenje kojim su nekadašnjoj banovini oduzete najbogatije oblasti, osim što je snažno uticalo na trgovinu i na prihode od poreza, aktualizovalo je i problem transporta. Na teritoriji koja gotovo da nije imala željezničkih linija svaki prevoz robe ili ljudstva morao je biti obavljan drumskim vozilima. Situacija je bila užasna i zbog toga što je neposredno zaleđe Kotora postalo dio Namjesništva Dalmacije u kome je namjesnik Đuzepe Bastianini (Giuseppe Bastianini) bio slobodan da sprovodi opšte direktive u oblasti administrativnog, ekonomskog i društvenog uređenja.⁹¹

U Boki je italijanski jezik proglašen zvaničnim jezikom administracije, a u školama su u službu stupili sveštenici i nastavnici katolici,⁹² dok je Visoki komesarijat za Crnu Goru,

---

61. Podaci o ekonomskoj komplemetarnosti regija uzeti su i iz jednog izvještaja koji je pripremio civilni komesar Macolini: „Nakon što je izgubila nezavisnost, Crna Gora je kao regionalna administrativna oblast značajno proširena i formirala je Zetsku Banovinu koja je, pored stare Crne Gore, obuhvatala i dio jadranske obale do Dubrovnika na sjeverozapadu, veliki dio Bosne, bivši Sandžak i Metohiju, to jest zapadni dio Kosova [...] O tom teritorijalnom proširenju Crne Gore [...] odluka je donesena u Beogradu i kako bi se tamošnjem stanovništvu omogućila relativna ekonomska i prehrambena autonomija“. ASMAE, Affari politici 1931-1945. (1941. Jugoslavija), b. 123, sv. Srbija politički i vojni odnosi, situacija u Crnoj Gori (bilješka), 11. maj 1941, Macolini.

⁹¹ Kotor je zvanično anektiran 20. maja 1941. godine. ACS, MI, DGPS, A5G(II GM), b. 142, sv. 203, s.sv. 3 Dalmacija (Zadar, Split, Kotor), iz Službenog glasnika kraljevstva Italije, 7. jun 1941. br. 133, Kraljevski dekret 7 ju 1941 – XIX br. 453 oblasti Provincija Zadar, Kotor i nadležnosti namjesnika u Dalmaciji. I u *Il Governatorato della Dalmazia*, Glas Crnogorca - La Voce del Montenegro, 18. maj 1941.

⁹² *Novi kursevi italijanskog jezika*, Boka Kotorska, 8. septembar 1941; *Chiusura del primo corso di lingua italiana*, Boka Kotorska, 28. oktobar 1941; A. Petrović, *Početak kursa italijanskog jezika za studente iz Herceg Novog*, Boka Kotorska, 6. jul 1942.

naredbom od 3. juna 1941. godine, propisao da se počev od školske 1941/42. godine u svim osnovnim školama u Crnoj Gori u nastavi i prilikom ispravljanja zadataka učenika mora upotrebljavati ijekavsko narečje štokavskog govora. Politički projekat je bio da se istaknu jezičke razlike koje postoje između Crnogoraca i Srba iz stare Srbije koji su koristili isključivo ekavsko narečje.⁹³ Fašističke aspiracije prema Boki kao najbogatijoj oblasti u Crnoj Gori, često su prisutne na stranicama vodećih dnevnih novina na italijanskom jeziku štampanih u Boki Kotorskoj:

Italijanski vojnici su odmah shvatili, odmah pokazali da znaju i da osjećaju da se nalaze na još jednom komadiću divne italijanske zemlje, gdje ne žive neprijatelji koje treba zgaziti ili iskoristiti, nego braća kojoj treba pomoći i koju treba ohrabriti. Protivno onom što se obično dešava prilikom zauzimanja zemalja koje su bile poprište rata, ako treba upozoriti na odgovornost, ta je odgovornost na narodu Dalmacije, a ne italijanskom vojniku, koji ne treba da zna ono što ne smije da radi na dalmatinskoj zemlji zato što osjeća – prije nego što sazna – kakve su njegove dužnosti na ovom komadiću ponovo osvojene domovine. Postojao je strah, mogao je da postoji strah od invazije: u pitanju je bila okupacija s ciljem zaštite sigurnosti stanovnika i ponovnog uspostavljanja uslova za društveni život [...] Nadahnuti ovim gledajte italijanske vojnike koji su se borili za vas, a ne protiv vas, koji se bore sa vama kako bi izgradili – u atmosferi pobjede i mira, sa pravdom – najveću Dalmaciju, najveću Italiju.⁹⁴

Kotor, koji je iz razumljivih političkih razloga ponovo postao venecijanski *Cattaro* istovremeno je prestao da bude veza za već

---

⁹³ DACG (Cetinje), Civilni Komesarijat 1941 (1), Visoki komesarijat za Crnu Goru, naredba br. 54, cetinje, 3. jun 1941, Macolini.

⁹⁴ G.P, *Koračati, graditi, i – ako je potrebno – boriti se i pobijediti*, Boka Kotorska, 30. jun 1941.

slabu trgovinsku razmjenu i vodeća snaga ekonomije.⁹⁵ „Kako se u takvim okolnostima – pitao se funkcioner De Martino – može održati državni organizam, nacionalna valuta, i kakvu perspektivu može imati institucija za emisiju novca koja bi nastala već sa teretom jedne organizacije, sa tužnom sudbinom da unaprijed mora prihvatiti principe izazivanja inflacije?“⁹⁶

Predviđanja su se pokazala tačnim. Od 1. jula kada je počelo pečatanje papirnih novčanica, situacija je bila sljedeća: u opticaju je bila neprecizirana količina dinara, a njihovo korišćenje remetile su glasine o postojanju novčanica iz sumnjivih serija nelegalnog porijekla; protok određene količine italijanskih lira i značajnih iznosa albanskih franaka. Kompetentni funkcioneri bivše Banovine procjenjivali su da je suma dinara u opticaju dostizala 550 miliona u redovnim okolnostima, ali se, uzimajući u obzir pražnjenje blagajni od strane filijala na Cetinju i u Dubrovniku, procjenjivalo da u opticaju ima oko 700 miliona dinara kojima je trebalo dodati još i dodatni trošak od 100/150 miliona dinara. Inflacija je poprimila razoran karakter.

Tokom maja i juna olakšano je iznošenje dinara sa crnogorske teritorije, ali podsticaji dati oporavku očigledno nijesu bili dovoljni kako bi se pokrenuo proces poboljšanja ekonomske situacije. Osim toga, nijesu sve novčanice koje su se nalazile u opticaju bile pečatirane. Jedan značajan dio takvih novčanica nalazio se u posjedu pojedinaca koji su njima špekulisali budući da su sitniji apoeni bili validni u susjednoj Srbiji i Hrvatskoj.

---

⁹⁵ Ovo je rekao Pircio Birolu u jednom izvještaju Ministarstvu inostranih poslova: „Sigurno je da postoji jedno anahrono stanje stvari. Kotor predstavlja pluća Crne Gore bez kojih ona ne može da diše. Ali, Kotor je Italija, dok je Crna Gora okupirana teritorija“. ACS, T. 821, rol. 356, kadar 828, izvještaj o situaciji u Crnoj Gori, Cetinje, 2. decembar 1941, Pircio Birolu.

⁹⁶ ASBI, Specijalna kancelarija za koordinaciju, predmet 361, s. 1 Montenegro, Ćiro De Martino Namjesniku Acoliniju, 30. avgust 1941.

Vrijednosti su stalno rasle i razlikovale su se od oblasti do oblasti, ali je papirni novac, koji je nekada bio potreban zemlji, nestao. Nestašica je bila još ozbiljnija ako se uzme u obzir smanjena brzina cirkulacije na koju su uticali zastoje u trgovini i stalno povećanje cijena izraženih u dinarima.

Korišćenje lira i albanskog franka nije imalo velikog značaja za ekonomiju, ako se izuzme sfera spekulacija. Do kraja juna vojne blagajne su koristile dinare iz ratnog plijena za djelimično plaćanje trupa i za kupovinu provijanta od lokalnih prodavaca; kasnije je albanski franak i italijanska lira trebalo da postanu jedina sredstva plaćanja. U međuvremenu se povećavala razlika u vrijednosti između italijanske lire, albanskog franka i dinara, pa su jednim proglasom od 21. juna 1941. godine transakcije fiksirane na 100 dinara za 38 lira i 6,08 albanskih franaka. Jake valute je bilo praktično nemoguće naći pa je njihova vrijednost u odnosu na dinar neprekidno rasla.⁹⁷ Za to su postojala dva uzroka, jedan valutni, a drugi psihološki. Prvi se odnosio na potrebu za takvim valutama zbog odnosa sa italijanskom oblašću Kotora i sa Albanijom; u Albaniji je tražen bio samo albanski franak budući da je lira bila u drugom planu u odnosu na konvertibilnu valutu koja je garantovala transfer fondova u nadležnosti stranaca koji su se vraćali u zemlje porijekla.⁹⁸ Na drugi razlog uticalo je duboko nepovjerenje prema pečatiranim novčanicama. Može se reći da svi prisutni činiooci, bez obzira na odlučujući ustanak iz jula 1941. godine, navode na zaključak da bi budući politički režim bio onakav kakav se uspostavlja na teritorijama pod vojnom okupacijom, zato što bi to bio jedini siguran mehanizam kontrole jednog naroda osuđenog na glad.

---

⁹⁷ AVII, Ia, k. 740, dok. 6/2-1 Visoki komesarijat za Crnu Goru. Proglas Duća, na dan 21. juna 1941, kojim se utvrđuje odnos između italijanske lire, albanskog franka i dinara, 21. jun 1941, Musolini.

⁹⁸ ASBI, Specijalna kancelarija za koordinaciju, predmet 104, b. 38, sv. 1 Crna Gora, Ćiro De Martino Namjesniku, Rim, 30. avgust 1941.

Signal za početak ustanka bilo je proglašenje nezavisnosti Crne Gore. Na ceremoniji upriličenoj 12. jula na Cetinju bio je prisutan izuzetno mali broj delegacija, dok crnogorskih građana gotovo da nije bilo. U atmosferi opšte apatije odjeknula je objava sa radija Visokog komesarijata, dok se lagano podizala zastava dinastije Petrović, a glas jednog kolaboracioniste je objavljivao istovremeno nezavisnost i potčinjavanje Musoliniju: „U danu za pamćenje u kome crnogorski narod jednoglasnom odlukom Nacionalne skupštine dobija svoje obnovljeno Kraljevstvo i priziva sigurnu zaštitu u prijateljstvu fašističke Italije i njenoj solidarnoj saradnji, njegova misao se sa zahvalnošću okreće Vama koji ste odigrali tako veliku ulogu u odlučujućim događajima za novi evropski poredak“.⁹⁹

Članovi Ustavotvorne skupštine sastali su se u jednom velikom salonu u zgradi u susjedstvu sjedišta srpske banovine. Predsjednik Skupštine Mihailo Ivanović, vjerni saradnik kralja Nikole, nakon što je proglasio sjednicu otvorenom, dao je riječ Sekuli Drljeviću, zvaničniku skupštine koji je takođe nekada bio saradnik svrgnutog kralja, a sada predvodnik partije zelenaša, federalističke snage koja je u tom trenutku sa bjelašima (pristalicama srpske hegemonije) dijelila marginalan položaj na crnogorskoj političkoj sceni.

„Crnogorski narod – započeo je svoje izlaganje govornik – po svom geopolitičkom položaju je mediteranski. Kao takav, duhovno i materijalno je orijentisan prema Rimu, i ta adresa predstavlja osnovu njegovog državnog postojanja“. Skupština je, kako je objašnjavao Drljević, imala istorijski zadatak da proglasi nezavisnost Crne Gore i njen ulazak u sferu uticaja Rima. Predsjednik Skupštine naredio je čitanje izjave:

---

⁹⁹ ASMAE, SSAA, b. 78, sv. Crna Gora, telegram br. 6923, Predsjednik Nacionalne ustavotvorne skupštine, Cetinje, 12. jul 1941, Mihailo Ivanović.

Nacionalna ustavotvorna skupština predstavljajući cijeli crnogorski narod i tumačeći njegovu volju, sazvana na Cetinju 12. jula 1941. godine, odlučuje sljedeće: 1. ropstvo do kog su dovele odluke Skupštine [U ovom slučaju ukazuje se na nacionalni zbor u Crnoj Gori] održane u Podgorici 26. novembra 1918. godine o ujedinjenju Crne Gore sa Srbijom završeno je. 2. Režim koji je u Crnoj Gori uspostavila bivša Kraljevina Jugoslavija i dinastija Karađorđević su propali: Vidovdanski ustav i Ustav donesen 3. septembra 1931. godine, proglašeni od strane bivšeg režima, ukinuti su. 3. Crna Gora se obnavlja kao samostalna i nezavisna ustavna monarhija. 4. Nacionalna ustavotvorna skupština proglašava da svi Crnogorci, zahvalni zbog oslobođenja zemlje do koga je došlo zahvaljujući italijanskim oružanim snagama, pamteći bliske veze koje su uspostavljene između dinastije Petrović Njegoš i italijanske vladarske porodice, puni vjere u obnovu koju će svuda i uvijek podržati Duče i fašistička Italija, donose odluku o tome da sa njom ujedine život i sudbine, uspostavljajući čvrste solidarne veze. Dogovori zasnovani na ovoj solidarnosti, usmjereni na ulazak Crne Gore u interesne sfere Rima, biće naknadno potpisani između Crne Gore i Italije. 5. Crnogorska skupština, u nedostatku nosioca Vrhovne vlasti šefa Države, riješila je da uspostavi kraljevsko namjesništvo i da zamoli Njegovo veličanstvo italijanskog kralja i imperatora da blagoizvoli odrediti Namjesnika Kraljevine Crne Gore koji će proglasiti Ustav.¹⁰⁰

Nijesu prošla ni tri mjeseca od nestanka jugoslovenske države, primijetio je Macolini, a glasovima Ustavotvorne skupštine ostvareno je ono što „bi se prije 20 godina činilo više nego kao san,

---

¹⁰⁰ Svečano proglašenje nezavisnosti Crne Gore na sjednici Nacionalne ustavotvorne skupštine, Glas Crnogorca, 13. jul 1941; ovaj tekst je izašao i u *Guerra al bolscevismo. Montenegro: Stato indipendente*, 'Le vie del Mondo' – rivista mensile del Touring club italiano, a. IX, n. 8, avgust 1941, str. 734

uzaludna iluzija, i proglašeno je uskrsnuće Crne Gore koja ponovo podiže svoju staru slavnu zastavu“. Predstavnici Visokog komesarijata su se zatim, u pratnji vodećih predstavnika vlasti, uputili na balkon zgrade kako bi prisustvovali ceremoniji podizanja zastave „dok je narod Cetinja pokazivao sopstveno oduševljenje“. ¹⁰¹ Opisima brojne i oduševljene mase ne odgovaraju fotografije sa tog događaja koje se čuvaju u Istorijskom arhivu Instituta *Luče* u Rimu, a koje svjedoče o jednom događaju na koji je narod reagovao hladno i nezainteresovano. ¹⁰²

U ovoj poruci otvoreno se upućivalo na 12. novembar 1918. godine kada je Nacionalna skupština u Podgorici proglasila svrgavanje dinastije Petrović-Njegoš i ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom. Takav kompromis kralj Nikola nije prihvatio, a njegove pristalice su organizovale demonstracije početkom 1919. godine, dok je iz Rima naređeno da se garantuje utočište pristalicama kralja ukoliko bi prešli granicu sa Albanijom koja je bila pod okupacijom italijanskih trupa. Upravo u tom istorijskom periodu razvio se u italijanskoj politici ambivalentan odnos prema Crnoj Gori koji je trajao sve do prvih godina fašističke vladavine. Sa jedne strane se nastojalo da se održe

---

¹⁰¹ *Isto.*

¹⁰² Istorijski arhiv Instituta *Luče* (Rim), šifra fotografije: A00134201, 1941, Crna Gora - Uspostavljanje Nacionalnog savjeta Namjesništva na Cetinju. Visoki predstavnici italijanskih vlasti dolaze u pozorište u kome se održava ceremonija – 12.07.1941; šifra fotografije: A00134221, 1941, Crna Gora – Uspostavljanje Nacionalnog savjeta Namjesništva na Cetinju, grupna fotografija učesnika ceremonije: dvojica predstavnika italijanskih vlasti, crnogorski zvaničnici, crkveni velikodostojnici i ljudi u tradicionalnoj nošnji – 12.07.1941; šifra fotografije: A00134215, 1941, Uspostavljanje Nacionalnog savjeta Namjesništva na Cetinju, Visoki predstavnici italijanskih vlasti izlaze iz zgrade 12. jul 1941.

independističke antijugoslovenske instance, a sa druge se pokušavalo da se dođe do kompromisa sa Beogradom.¹⁰³

Na dan održavanja skupštine 12. jula 1941. godine, jedan inspektor finansijske policije podnio je izvještaj o stanju u Crnoj Gori. Osim političke nesigurnosti koja se ticala teritorija, nijesu bili procijenjeni ni prihodi i troškovi. Kao što je već ranije obavijestio, proizvodnja cigareta od lokalnog duvana mogla je da predstavlja najznačajniji prihod Crne Gore, od oko 40 miliona lira godišnje, ali pošto je crnogorski duvan prodavan državnom monopolu nije se mogla uzeti u obzir takva cifra. Ovaj funkcioner se pridržavao ranije prihvaćene strategije i zahtijevao je od Uprave monopola da mu obezbijedi stručnjaka od povjerenja koji bi bio u stanju da ponovo pokrene proizvodnju u fabrici

---

¹⁰³ D. Vujović, *Crnogorski federalisti 1919-1929*, CANU, Titograd, 1981, str. 13-15; M. Popović, *La questione montenegrina. Storia di una identità negata*, Città aperta edizioni, Troina (En), 2003, str. 33-38. U Crnoj Gori su unionisti tokom 1918. godine predstavljali značajnu snagu, ali su separatisti bili brojniji, posebno u nekim mjestima (Cetinje, prije svega Njeguši – rodno mjesto kralja Nikole, dolina Zete, Piperi, kao i značajni djelovi Lješanske, Katunske i Riječke nahije, oblasti oko Kolašina i Morače. Oblasti pripojene nakon 1912. godine, posebno Pljevlja, Bijelo Polje, Peč i Đakovica bile su neutralne imajući u vidu mali broj Crnogoraca koji je živio u njima. Up. Četković, *Ujedinjenje Crne Gore i Srbije*, Dubrovnik, 1940, str. 333-335. Italijanske aspiracije u ovom istorijskom periodu kontekstualizovao je Lučano Moncali. Italijanska vlada osporila je ukidanje Crne Gore smatrajući ga nelegalnim, nije priznala jugoslovensku državu proglašenu 1. decembra 1918. i pokušala je da spriječi konsolidaciju nove kraljevine pružajući podršku svim južnoslovenskim secesionističkim i antiunitarnim političkim snagama (habzburški legitimisti, seljački pokret i hrvatska partija prava, crnogorski independisti), u L. Monzali, *Occupazioni e presenze militari italiane nel primo dopoguerra, 1918-1922*, in R. Pupo (ur.), 'Italia contemporanea', n. 256-257, settembre-dicembre 2009, str. 383.

duvana u Podgorici, jedinoj te vrste u Crnoj Gori, ukazujući na dugovanja u budžetu koja su se javljala u opštinama. Još od 2. juna je na inicijativu Macolinija naređeno da sve opštine dostave Visokom komesarijatu planirani budžet za 1941/42. godinu. Uprkos upozorenjima, samo je opština Nikšić dostavila sopstveni budžet. Ispostavilo se da mnoge crnogorske opštine imaju deficit u budžetu, ali je bilo nemoguće utvrditi kolike bi doprinose trebalo odobriti da bi se pokrile praznine u zaduženim budžetima. Nekima od njih (okrug Berane i Šavnik) morale su biti obezbijeđene, kroz fondove iz centralne blagajne, hitne pozajmice kako bi mogli da funkcionišu, makar i u smanjenom obimu. Lokalne javne službe, koje su inače bile deficitarne, sada su potpuno zapuštene. Nastojanja da se opreme elementima neophodnim za propagandno djelovanje, pogoršala su odnos između prihoda i rashoda. kamen temeljac „misije civilizovanja“ fašističkog režima bila je ekonomija:

I prirodno je, dodajem, da tako bude, kada se pomisli na iznenadni pad neke države, čiji je samo jedan dio, koji je uz to jedna administrativna jedinica (banovina), potpao pod našu vlast, u ovom dijelu Evrope u kome se strasti i interesi sudaraju i sudaraće se i u budućnosti sve dok balkanski narodi, koji su postali dio našeg životnog prostora, ne budu pronašli političko i ekonomsko uređenje koje će među njima uspostaviti harmoniju i zbratimiti ih u zajedničkoj pokornosti mudrosti Rima.¹⁰⁴

Ni u ovom slučaju istorija administracije nije bila proučena. Pomenuta banovina nazvana Zetska (po najvećoj rijeci u toj oblasti), kao i ostalih osam, imala je autonomiju samo u obavljanju određenih javnih funkcija koje nijesu bile u

---

¹⁰⁴ ASMAE, Gabinetto Armistizio-Pace, b. 1519, sv. Finansijska situacija u Crnoj Gori. Budžet. Odnosnje fondova. Etoru Kambiju, glavnom državnom računovođi od glavnog inspektora finansijske policije, Cetinje, 12. jul 1941.

nadležnosti centralne vlade. Mnoge druge funkcije bile su povjerene državnim namještenicima a ne službenicima Banovine. Autonomne funkcije koje su obavljali lokalni službenici uglavnom su se odnosile na ekonomiju, kulturu i socijalnu pomoć. Preciznije, tu su spadali: poljoprivreda, melioracija, uzgoj životinja, ribarstvo, lokalni putevi, razvoj zanatstva, stručne i tehničke škole, održavanje zgrada, biblioteke, turizam i hoteli, zadruge, gotovo sve bolnice, skoro sva sportska društva, kulturne i dobrotvorne ustanove. Prihodi koji su ubirani u banovini koja je imala sopstveni budžet mogli su se podijeliti u sljedeće kategorije: prirezi (25% na direktni porez), banovinske takse, dio carinskih prihoda na uvoz nekih proizvoda, porezi na proizvodnju, prihodi od imovine i zajedničkih fondova.

U Beogradu, u Državnoj hipotekarnoj banci, nalazio se ostatak carinskih prihoda koji je pripadao državi. Dakle, na istoj teritoriji postojali su prihodi i rashodi dviju jedinica (država i Banovina), pravno razdvojeni jedni od drugih. Prilikom italijanske okupacije, u njihovom raščlanjivanju izgubljene su iz vida njihove specifičnosti. Državni funkcioneri koje je plaćala centralna vlast djelovali su nezavisno od službenika Banovine, koje je ona finansirala. Državni prihodi, odnosno kvote državnih prihoda koje su pripadale državi, službenici su slali u Beograd, a da službenici Banovine pri tom nisu zadržavali dio koji joj je pripadao.

Lako je zamisliti zastoj koji je fašistička okupacija izazvala u regiji koju su sačinjavala 32 okruga koji su, makar djelimično, bili povezani centralnom upravom. Nakon okupacije svi okruzi su ujedinjeni u jednu administrativnu cjelinu, a suočavajući se sa tolikim hitnim troškovima, javne blagajne su imale ograničene mogućnosti finansiranja. Toliku nemaštinu olakšali su pronalazak i prisvajanje fonda od 5 miliona iz jedne od filijala nekadašnje Jugoslovenske nacionalne banke, kao i novac koji je ubiran od prodaje namirnica uvezenih iz Italije od strane Zavoda za industriju i poljoprivredu Albanije (EIAA) u korist

špekulanata, dok su paradoksalno značajne količine dinara kao ratni plijen uzele njemačke trupe na teritorijama pod italijanskom okupacijom.¹⁰⁵

Samo u Pljevljima Njemci su rekvirirali 35 miliona dinara. Kao da to nije bilo dovoljno, novac koji je zadržan u depozitu zato što nije primljen na pečatiranje, velikim dijelom je pripadao javnim blagajnama ili pojedincima i ustanovama koji su ga iz tih javnih blagajni dobili, što je izazivalo brojne poteškoće: pojedinci koji su dobili neku pomoć, umjesto novca sada su imali potvrde koje su im svakako bile beskorisne za kupovinu hljeba kojim bi utolili glad. Kraljevsko ministarstvo inostranih poslova pokušalo je da ovaj problem riješi kroz intervenciju Nacionalnog instituta za razmjenu sa inostranstvom koji je predložio da se Crnoj Gori stavi na raspolaganje značajna suma dinara koji bi se mogli mijenjati za lire u odnosu 100 naprema 38 uz plaćanje po dobijenom profitu. Osim toga obnovljena je inicijativa za razmjenu koja je bila teško izvodljiva u mnogim aspektima. I dalje je bilo teško kupovati robu u Hrvatskoj zbog toga što je u toj državi u opticaju bila druga valuta (kuna), a i u Srbiji zbog toga što Njemci nisu dozvoljavali slobodan protok robe. Pored svega, nedostajalo je kamiona, goriva i adekvatne tehničke opreme. Predložene trgovačke operacije trebalo je pripremiti i sprovesti po hitnom postupku, u trenutku kada je dinar bio dobro prihvaćen na cijeloj teritoriji bivše Jugoslavije, ali je trebalo imati u vidu da Crna Gora nije mogla da kupuje dinare zato što nije mogla da ih plati. Prikaz situacije bio je obeshrabrujući:

Crnoj Gori su potrebni dinari kako bi platila fiksne mjesečne troškove i kako bi obnovila monetarni promet [...] kao što je već

---

¹⁰⁵ ASBI, Specijalna kancelarija za koordinaciju, predmet br. 104, b. 38, sv. 1, Crna Gora, Ćiro De Martino guverneru Banke Italije, Cetinje, 24. maj 1941.

rečeno Kraljevskom ministarstvu inostranih poslova, dinari koji postoje u Kotoru i u Dalmaciji trebalo bi da budu sakupljeni i pečatirani. Na taj način bi se formirao značajan fond koji bi omogućio isplatu plata, penzija i invalidnina, i koji bi oživio trenutni platni promet. Ali nemojte siromašnoj Crnoj Gori tražiti protivvrijednost u lirama! Razmjena možda može značiti navedeni gubitak [...], dok Crna Gora ne može ništa izgubiti, jer ništa nema.¹⁰⁶

Može se zaključiti, ako se u obzir uzmu ekonomija zemlje i stepen zapuštenosti javnih službi, da je bila potrebna pomoć od oko 60 miliona lira godišnje da bi se obezbijedilo normalno funkcionisanje administracije, ne uzimajući u obzir troškove državnog namjesništva. U tom slučaju, pomoć bi morala automatski da se poveća sa 60 na 100 miliona lira, ukoliko bi bila obnovljena proizvodnja duvana u Podgorici, dok je trebalo opredijeliti posebna sredstva za puteve u Crnoj Gori, iako je Crna Gora raspolagala dovoljnom putnom mrežom od oko 900 kilometara. Veliki dio crnogorskih puteva trebalo je ponovo nasuti i poravnati. Bilo je planirano da obnovu putne mreže obavi lokalna nezaposlena radna snaga uz korišćenje postojećih materijala (kamen, kreč, pijesak i drvo), dok bi iz Italije bili dovedeni samo specijalizovani radnici. Plan koji je izložio Zavod za javne radove bivše Banovine imao je vrijednost od 300 miliona dinara, uključujući i izgradnju novih puteva ukupne dužine od 100 kilometara.

U julu 1941. godine, uoči ustanka, isti zavod je pripremio, usklađujući cijene, sedam djelimičnih projekata ukupne vrijednosti 10.300.000. Što se građevinskih radova tiče, imajući u

---

¹⁰⁶ ASMAE, Gabinetto Armistizio-Pace, b. 1519, sv. Finansijska situacija u Crnoj Gori. Budžet. Odnosnje fondova. Etoreu Kambiju, glavnom državnom računovođi od glavnog inspektora finansijske policije, Cetinje, 12. jul 1941.

vidu tadašnje poteškoće, odložena je izgradnja novih zgrada, sa izuzetkom nove kraljevske palate na Cetinju. Plan se odnosio na završetak javnih zgrada čija je izgradnja započeta ali je morala biti prekinuta zbog ratnih operacija. Nije pripremljen nikakav projekat za izgradnju kanalizacionog sistema, ali je bila predviđena njegoa izgradnja počev od Cetinja. Projekat vezan za melioraciju poljoprivrednog zemljišta, prema uputstvima Zavoda za javne radove bivše Banovine, predviđao je promjene tokova rijeka i melioraciju oko 10.000 hektara zemljišta. Troškovi ovih radova mogli su se zaokružiti na 496 miliona lira. Eliminisanjem planova za isušivanje Skadarskog jezera, za šta je projekat kao što je već rečeno brzo stavljen po strani, ostalo bi 605 miliona dinara, odnosno 240 miliona lira, na šta bi trebalo dodati troškove izgradnje nove kraljevske palate na Cetinju i kanalizacionih sistema u nekoliko crnogorskih gradova.¹⁰⁷

Ulaganje tolike sume novca, imajući u vidu crnogorsku ekonomiju, moglo je da se odvija samo postepeno, kako se budžet ne bi dodatno opteretio. Politiku javnih radova, posebno u jednoj krhkoj ekonomiji, trebalo je sprovoditi tako da ne dođe do pretjeranog rasta cijena. Na taj način bi i troškovi javnih radova mogli biti zadržani u odgovarajućim granicama. Što se tiče načina transfera sredstava neophodnih za izvođenje javnih radova, bilo je potrebno obezbijediti dopremanje na Cetinje odgovarajuće zalihe novca kako bi se omogućio prenos sredstava Crnoj Gori, ali Ministarstvo finansija nije raspolagalo sopstvenim fondom. Samo je filijala Napuljske banke otvorena na Cetinju imala mobilne službe u pratnji trupa; lokalne banke nijesu radile, pa je bilo potrebno da Ministarstvo finansija formira sopstvenu blagajnu u vezi sa odobravanjem sredstava Crnoj Gori. Taj fond je mogao da

---

¹⁰⁷ Projekat isušivanja Skadarskog jezera promovisan je u propagandne svrhe sve do polovine 1942. godine, *Ekonomska budućnost Crne Gore*, Glas Crnogorca, 27. maj 1942.

bude pod nadzorom jednog inspektora Finansijske policije, da se generalna uprava Trezora pobrinula za slanje jednog jedinog službenika, koji nikada nije stigao na Cetinje.

Stoga se propast fašističkog režima čini očiglednom. Rim nije bio u stanju i nije želio da shvati stvarne potrebe ekonomske i finansijske organizacije u okupiranoj Crnoj Gori, pa je ona stoga imala mnogo nedostataka od kojih se mogu pomenuti: kašnjenja prilikom slanja stručnjaka za obnovu proizvodnje u Podgorici; konfuzna birokratija državnog računovodstva koje je preuzelo funkcije upravljanja finansijama; mali broj službenika Trezora koji bi upravljali svojim kao i fondovima Crne Gore. Još više uticaja imala su lažna obećanja o osnivanju crnogorske nacionalne banke, kod koje Ministarstvo finansija nikada nije pružilo kreditne linije u korist crnogorske države.¹⁰⁸ Data obećanja nijesu održana i Macolini je nakon gašenja Civilnog komesarijata izgovorio proročke riječi. „Politička funkcija nezavisne Crne Gore je propala, mislim da ovaj narod u svom sreću više čuva Beograd nego Rim“.¹⁰⁹

Građani protiv vojnika: ekonomska politika i radikalizovanje nasilja

Prema historiografskim zapažanjima iznesenim u jednoj novijoj monografiji posvećenoj isključivo italijanskoj okupaciji u Jugoslaviji „navodno je sam Musolini, suočavajući se sa očiglednom propašću prvih diplomatskih manevara, odlučio da se okrene imperijalističkoj politici karakterističnoj za XIX vijek, zasnovanoj na vojnoj kontroli teritorije i resursa prije nego na političko-ekonomskoj hegemoniji“.¹¹⁰ Ovaj istorijski

---

¹⁰⁸ *Isto.*

¹⁰⁹ G. S. Rossi, op. cit, p. 341.

¹¹⁰ E. Gobetti, *Alleati del nemico*, op. cit, str. 67.

sud, kada je Crna Gora u pitanju, može biti prihvaćen samo u manjoj mjeri.

Tokom italijanske okupacije Crne Gore, čak i tokom vanrednog stanja fašistička vlada je, upravo imajući u vidu ustavna i politička ograničenja, radila na veoma konkretnim rješenjima koja bi prije svega garantovala ekonomsku hegemoniju. Primjer za to je osnivanje crnogorskog instituta za emisiju novca, koji je dobio klasične funkcije takvog tipa bankarskih institucija: emisija novčanica, blagajna i valutna kontrola. Nova valuta je trebalo da se potpuno izjednači sa lirom i da dobije naziv „crnogorska lira“.¹¹¹

Uprkos tome što su italijanske vlasti uložile novac i pokazale dobru volju, došavši ovdje sa bratskim osjećanjima, do oporavka nije moglo doći, prevashodno zbog toga što je duboko nepovjerenje dinar učinilo gotovo bezvrijednim papirom. Budući da su povratak u normalne životne tokove i ponovno okretanje plodonosnom radu povezani sa stabilnošću sredstva plaćanja, to jest sa uvođenjem valute koja uživa puno povjerenje i stabilnost, vođen bratskom brigom Duče je naredio da se valuta koja je bila u opticaju u Crnoj Gori, a koja je već bila podvrgnuta procesu pečatiranja, zamijeni italijanskom lirom [...]

---

¹¹¹ ASBI, Direttorio Intron, predmet 19, sv. 2 Crna Gora, Cetinje, 6. maj 1941, Ćiro De Martino. Po mišljenju ovog funkcionera, uvođenje lire bi pojednostavilo trgovinsku, i prije svega razjasnilo političku situaciju. Rezerve ovog instituta trebalo je da sadrže italijanske lire i državne obveznice. Ponovljeni pokušaji u skladu sa političko-ekonomskim smjernicama tokom prve okupacije mogu se naći, u vezi sa monetarnom politikom, vezani za srednji i duži rok. DACG (Podgorica), Ratni grada, XI 2° - 18 (41), 4243, Vojni namjesnik u Crnoj Gori, rješenje br. 177, 11. oktobar 1941, Alesandro Pircio Birolì. Nakon što isteknu uslovi obavještenja, kaže se u članu 4, „jedina valuta u legalnom opticaju u cijeloj Crnoj Gori okupiranoj od strane italijanskih oružanih snaga biće italijanska lira“.

*predstojeća zamjena predstavlja praktično i brzo rješenje ekonomskih problema. A zar to nijesu najvažniji problemi u Crnoj Gori?*¹¹²

Ovo ne znači da vojna sila nije imala slobodu djelovanja na poprištu kao i određenu slobodu u donošenju odluka, niti da je okupacija u Crnoj Gori bila manje čvrsta. Ekonomska situacija u Crnoj Gori u nekim važnim aspektima podsjeća na finansijsko stanje u pojedinim evropskim zemljama pod nacističkom okupacijom:

*Nepovjerenje u budućnost dovelo je do nekontrolisane kompulzivne kupovine i gomilanja rezervi. Iako su nove okupatorske vlasti pokušavale da podstaknu brzu obnovu normalnih ekonomskih aktivnosti, to je u praksi bilo sprečavano povećanjem broja vojnih kontrolnih punktova i stvaranjem novih, stalnih ili privremenih granica, koje su prekidale nekadašnje nacionalne distributivne kanale [...] U najgorim slučajevima inflacija je dovela do sloma državnih vlasti i do potpunog napuštanja monetarne ekonomije.*¹¹³

Od 26. jula 1941. godine same vojne vlasti su počele da sprovede politiku koja je bila usklađena sa stavovima Civilnog komesarijata koja je važila i za poreski sistem i bila značajna za uspostavljanje ekonomske hegemonije. U vezi sa tim Pircio Biroli i De Martino su se sastali u Rimu. Desetog septembra 1941. godine rečeno je sljedeće:

Analizirani su problemi u Crnoj Gori u vezi sa ekonomijom i finansijama i gospodin De Martino je pružio određene podatke u vezi sa trgovinom u toj oblasti kao i korisne napomene o skorom oporavku bankarskog sistema. Kasno uveče je general koji se posavjetovao sa Dućeom lično obavijestio gospodina De

---

¹¹² *Interesovanje Dućea u korist crnogorskog naroda. Rješenje monetarnog problema*, Glas Crnogorca, 1. novembar 1941.

¹¹³ M. Mazower, *L'impero di Hitler*, op. cit, str. 288-289.

*Martina o povoljnom ishodu razgovora i o skoroj zamjeni pečatiranih dinara italijanskom lirom. Narednog jutra, prilikom novog susreta, general je obavijestio inspektora De Martina o detaljima razgovora i, između ostalog, izdato je naređenje da se konverzija započne po hitnom postupku. Na vijest da bi u tom slučaju Banka Italije otvorila svoju filijalu na Cetinju Njegova ekselencija Pircio Biroli je izrazio svoje zadovoljstvo, ukazujući na tradiciju naše institucije koja je njemu dobro poznata i na posao koji je Banka Italije odradila u Africi u Namjesništvu Amare.*¹¹⁴

I u avgustu 1942. godine, više od godinu dana nakon institucionalnih susreta na tom nivou, ovo pitanje je bilo toliko bitno da je zavrijedilo osnivanje Komisije za reformu poreskog sistema čiji je član bio i De Martino. Ovaj organ osnovan je odlukom namjesnika „s ciljem bolje primjene i eventualne reforme poreskog sistema koji je trenutno na snazi u Crnoj Gori. Komisija će pripremiti prijedloge i nacрте projekata i u vezi sa taksama, porezima (direktnim i indirektnim), žigovima i različitim doprinosima, a pozabaviće se i mehanizmima utvrđivanja visine poreza, administrativnim žalbama i metodama njihovog ubiranja“.¹¹⁵

Od jula 1941. godine ovlašćenja su bila koncentrisana u rukama vojnih snaga, a Guvernerat je preuzeo sve funkcije monopola koje je izvršavao posredstvom komande finansijske policije.¹¹⁶ Na taj način je ukinuta Uprava monopola u Podgorici i otvorena je radionica za proizvodnju duvana kao i

---

¹¹⁴ ASBI, Directorio Introna, predmet 1, sv. 2 Crna Gora, bilješka za Njegovu Ekselenciju namjesnika, Rim, 12. septembar 1941.

¹¹⁵ Proglasi Namjesnika, proglas br. 297, 24. avgust 1942. Službeni glasnik Crne Gore, Cetinje, 1. septembar 1942.

¹¹⁶ AVII, Ia, k. 740, dok. 8/2-7, ovlašćenje civilnih vlasti u Crnoj Gori okupiranoj od strane italijanskih oružanih snaga, 26. jul 1941, Musolini.

skladište robe Monopola. Od te manufaktura zavisile su agencije u Podgorici i Baru, kao i duvansko preduzeće u Podgorici. Iz skladišta Monopola upravljalo se svim veleprodajnim objektima raspoređenim u okruzima kao i maloprodajnim jedinicama lociranim po cijeloj Crnoj Gori. Kontrola veleprodaje u okruzima i kao i nadzor maloprodajnih objekata bili su povjereni područnim jedinicama Finansijske policije. Pored toga data su i precizna naređenja u vezi sa zapošljavanjem i otpuštanjem osoblja, u vezi sa revizijom dozvola za upravljanje maloprodajom i veleprodajom, a propisane su i precizne norme za bilans. Uzimajući u obzir mogućnost da se definitivno ukine monopol za naftu, odlučeno je da carinski prihodi ostvareni njenim uvozom postanu dio budžeta carine. Na taj način se sistem monopola mogao smatrati funkcionalnim.

Što se tiče carinskog sistema, bilo je neophodno odmah reorganizovati poslovnice i rasporediti ih po graničnim lokacijama kako bi se obezbijedilo njihovo sigurno i redovno funkcionisanje. Započeto je prilagođavanje carinskog zakonodavstva bivše Jugoslavije i ukidanje odredbi vezanih za poreski sistem. Ova složena problematika regulisana je dvijema uredbama koje su predstavljale osnovu za stvaranje carinskih institucija u Crnoj Gori. I u oblasti poreskog sistema revidirane su odredbe nekadašnjeg jugoslovenskog zakona kako bi se prilagodile trenutnoj situaciji.¹¹⁷

Smjernice koje su bile na snazi prije Vojnog namjesništva potvrđene su odlukom Dučea (broj 135, 22. avgust 1942). Taj dokument je objavljen dva dana prije osnivanja Komisije za reformu poreskog sistema. Dakle, Musolinijev i Birolijev proglas

---

¹¹⁷ ASGF, Zbirka, Od II svjetskog rata do naših dana, monografija VI bataljona Finansijske policije, Jugoslavija – Crna Gora, kartica br. 638, komanda Finansijske policije u Crnoj Gori u periodu od 15. maja 1941. do 31. marta 1942. godine, Amilkare Amoreti.

ukazuju na usklađenost u sektorima koji su se odnosili na razmjenu i valute na teritoriji Guvernerata:

*Član 1. Trgovina svim platnim sredstvima koja se mogu koristiti izvan teritorija italijanske države i crnogorskog guvernerata rezervisana je za Nacionalni institut za razmjenu sa inostranstvom koji je sprovodi posredstvom Banke Italije. Sredstva plaćanja navedena u prethodnom stavu podrazumijevaju: bilo koju valutu koja nije italijanska lira [...] Član 11. Namjesnik u Crnoj Gori ima ovlašćenje da, nakon konsultovanja sa vojnim i carinskim vlastima, donese uredbe kojima bi se, protivno prethodno navedenim članovima, regulisala lokalna trgovina sa teritorijama u neposrednom susjedstvu.*¹¹⁸

Istrajavanje u raznolikosti, moglo bi se reći, jedne vlasti koja je ispoljila svoje hegemonističke ambicije još od prvih mjeseci okupacije.¹¹⁹ Ovakva situacija može se dobro objasniti jednom epizodom: pitanjem jugoslovenskog zlata.¹²⁰ U pitanju je bilo

---

¹¹⁸ Proglasi Dučea, proglas br. 135, 22. avgust 1942, godine, Službeni glasnik Crne Gore. Cetinje, 1. septembar 1942.

¹¹⁹ U pomenutim smjernicama vezanim za monetarnu politiku koje je u Crnoj Gori između ostalih sprovodio zvaničnik De Martino, uočavaju se sličnosti sa drugim teritorijama pod italijanskom okupacijom. U Grčkoj, tačnije na Kikladima, generalni konzul Valerio Valerijani (Valerio Valeriani) je sugerisao uvođenje italijanske lire, u M. Clementi, *Camicie nere sull'Acropoli. L'occupazione italiana in Grecia (1941-1943)*, Derive Approdi, Roma, 2013, str. 150.

¹²⁰ Ovo pitanje obavijeno je gotovo mitskom aenom. Karlo De Rizio (Carlo De Risio) je rekonstruisao put zlata koristeći dnevnik i sjećanja koja su mu pojedinci prenijeli usmenim putem. Autor kao osnovu priče koristi neke informacije iz kontroverznog dnevnika Uga Kavalera: C. De Risio, *Che fine ha fatto il tesoro di Cavallero? Il mistero dell'oro di Stato jugoslavo finito in mani italiane*, 'Nuova Storia Contemporanea', a. XVI, n. 6, novembre-dicembre 2012, str. 125-134. Ovim pitanjem bavila su se još dvojica novinara: F.

blago bivšeg režima i vladajuće dinastije: „dragocjeni materijal“, prije svega zlato i srebro koje je iz Beograda transportovano u Crnu Goru zajedno sa velikim količinama papirnog novca, a koje su članovi vladajuće dinastije u bijegu samo malim dijelom uspjeli da sakriju na sigurno.

U junu 1941. Ministarstvo rata je obavijestilo filijalu Banke Italije u Brindiziju da će „13. tog mjeseca prema Draču krenuti parobrod koji će transportovati 379 sanduka ukupne težine oko 40 tona“. U pitanju je bio „ratni plijen upućen od više intendature Albanije“. ¹²¹ Iz drugih dokumenata se može saznati da se već 5. marta nakon dogovora sa Vrhovnom komandom Ministarstvo inostranih poslova raspitalo kod Više komande oružanih snaga u Albaniji i kod Civilne komisije na Cetinju zbog čega se dragocjeni materijal koji je pronađen u Herceg Novom (na crnogorskoj obali) transportuje iz Skadra na rimski aerodrom Čentočele, uz podsjećanje da se transport materijala vojnim avionima uređuje po naređenjima odozgo. ¹²²

Iz Komande u Albaniji dat je odgovor da su prije određenog vremena pripremljena tri aviona za transport od Skadra do Rima, ali se na svaki način nastojalo da se dobije na vremenu u vezi sa zahtjevima Ministarstva inostranih poslova i Ministarstva finansija preko Generalne uprave Trezora. ¹²³

Bandini, *Vita e morte segreta di Mussolini*, Mondadori, Milano, 1978, str. 255-282; Novinar i pisac romana iz oblasti fantapolitike. Piazzesi, *La caverna dei sette ladri*, Baldini e Castoldi, Milano, 1996, str. 31-38.

¹²¹ ASMAE, SSAA, b. 105, sv. Transport dragocenog materijala pronađenog na Cetinju, i u Herceg Novom, avionom od Skadra do Rima, telegram br. 18952, Ministarstvo rata Banci Italije – Brindizi, Rim, 11. jun 1941.

¹²² Ivi, telegram br. 19818, Ministarstvo inostranih poslova Vrhovnoj komandi Generalštaba, Rim, 10. maj 1941.

¹²³ Ivi, telegram br. 19069, Ministarstvo inostranih poslova Glavnom kraljevskom namjesništvu u Tirani, Rim, 6. maj 1941.

Vojne vlasti su na teritoriji Albanije pronašle još predmeta od vrijednosti: „Poslije duge i temeljne istrage koju je [...] započela lokalna vojna jedinica pronađeno je u Kalaratu 137 zlatnih poluga od kojih je jedna neoštećena, a kod ostalih nedostaje po jedna ivica, ukupne težine 21kg 420gr i tržišne vrijednosti preko 2 miliona italijanskih lira, koje su ukradene sedmog septembra iz jugoslovenskog aviona koji se nakon što je zapaljen srušio“.¹²⁴

Jugoslovensko zlato opet je dospjelo u žižu interesovanja u trenutku kada su Njemci naredili predaju zlatnih rezervi Banke Italije nakon 8. septembra. Dogovor sa ambasadorom Rudolfom Ranom (Rudolf Rahn) potpisali su bivši visoki komesar za Crnu Goru Serafino Macolini, kao generalni sekretar Ministarstva inostranih poslova Italijanske socijalne republike i ministar finansija Domenico Pelegrini (Domenico Pellegrini). U oktobru 1944. godine zbog te kontroverzne operacije protiv namjesnika Acolinija je pokrenut proces pred Visokim sudom pravde za kaznene mjere protiv fašizma.¹²⁵ Među predatim dragocjenostima nalazilo se i „zlato koje je zaplijenjeno u Jugoslaviji, deponovano na čuvanje i namijenjeno distribuciji državama

---

¹²⁴ ASMAE, Kabinet u Albaniji (1938-1945), b. 136, sv. Pronalazak poluga, zabilješka br. 23754, Tirana, 6. decembar 1941.

¹²⁵ Visoki sud kojim je predsjedavao Lorenzo Maroni (Lorenzo Maroni) osudio je Acolinija na 30 godina zatvora. Za ovo krivično djelo je proglašena u septembru 1946. godine amnestija od strane Apelacionog suda u Rimu, dok je Pelegrini Đampjetro, koji je uhapšen u avgustu 1945. godine, 28. avgusta osuđen na 30 godina zatvora od strane Porotnog suda u Milanu. Nakon donošenja dekreta o amnestiji 22. juna 1946. godine i Pelegrini Đampjetro je podnio žalbu Kasacionom sudu. Presudom od 21. oktobra 1946. godine poništena je prethodna odluka, a sud se čak pohvalno izrazio o djelovanju nekadašnjeg fašističkog ministra. U Cardarelli, R. Martano, *I nazisti e l'oro della Banca d'Italia. Sottrazione e recupero 1943-1958*, Laterza, Bari, 2000, str. 3-18; 59-66.

koje na to imaju pravo na osnovu proporcionalne kvote ustanovljene u tu svrhu“.¹²⁶ U pitanju je bio dio blaga koje je iz Beograda stiglo do Crne Gore, a zatim preko Albanije i do Italije. Italijanske vojne vlasti su vješto prevarile Njemce u trci za zlatom, ali nisu bile u stanju da prilikom okupacije teritorija garantuju stabilno finansijsko uređenje. Protivmjere su izostale i zbog likvidacije Nacionalne banke bivše Kraljevine Jugoslavije. Filijala na Cetinju, državna Hipotekarna banka, Poštanska štedionica i filijala u Podgorici, koje su već bile pod kontrolom institucija sa sjedištem u Beogradu, ograničile su svoju aktivnost na povraćaj sopstvenih kredita i na taj način osudile crnogorski bankarski sistem na puko preživljavanje.¹²⁷

Promet papirnog novca bio je beznačajan, a namirnice su, umjesto prodaje za novac, razmjenjivane za druge proizvode. Na Cetinju su utvrđeni osnovni principi razmjene: 1kg kukuruza za 2-3kg krompira ili 3-4kg kupusa, 2kg kukuruza za 1kg pasulja, 3-4 kg pirinča za 1kg živine, 7-8 kg kukuruza za jednu osušenu pršutu. Odgovor Guvernerata na ovu krizu bilo je institucionalizovanje ekonomskog sistema razmjene.¹²⁸ Raspuštanje Visokog komesarijata nakon ustanka i koncentrisanje vojnih i civilnih ovlašćenja u rukama generala Pircija Birolija doveli su do toga da se u Crnoj Gori uspostavi režim nekarakterističan za fašističku okupaciju Balkana (*direct rule*).¹²⁹ Pošto je

---

¹²⁶ Vis, *Il processo dell'oro. Come i tedeschi hanno preso l'oro d'Italia. L'accordo Hitler – Mussolini. Cronostoria degli avvenimenti e del processo Azzolini*, Stamperia moderna, Roma, 1944, str. 9.

¹²⁷ ASBI, Nadzor nad preduzećima, predmet 786, b. 65, sv. 1 Cetinje 1941-1943, obnova bankarskih aktivnosti, 11. septembar 1942, Ćiro De Martino.

¹²⁸ AVII, Ia, k. 946, d. 1/2-1, Pomoć civilima, Berane, 15. decembar 1941, Alesandro Pircio Birolia.

¹²⁹ Razlike su bile još istaknutije između provincije Kotora i Guvernerata: „Razlika između ova dva oblika okupacije ogledala se u tome

prevaziđeno političko djelovanje u pravcu sticanja nezavisnosti Crne Gore, očuvani su i naglašeni samo njegovi kriminalni ekonomski aspekti. Samo u vrijeme djelovanja Civilnog kome-sarijata i u rijetkim situacijama od oktobra do decembra 1941. godine legitimno je govoriti o značaju polikratije, premda ne odlučujućem, za odvijanje okupacije.¹³⁰ Upravo u strategijama represije mogu se uočiti indirektno dodirne tačke među segmen-tima vlasti čiji bi sudar mogao da izazive spornu radikalizaciju. Guljelmo Ruli, šef civilne administracije u jesen 1941. godine, u jednom pismu ministru Galeacu Čanu opisuje mjesece koje je proveo u Crnoj Gori krajem 1941. godine, upućujući oštru kri-tiku vojnim vlastima: „Umjesto da populaciju drže u strahu od odmazde, od strijeljanja talaca, odnosno pod ispravnom i stro-gom kontrolom, često se postupalo previše blago. Ne ulazim u vojni aspekt problema. Ali, budući da sam kao funkcioner dobro upućen, mogu da kažem da je od jula do sada izostala u Crnoj Gori politička akcija i da je iz vida izgubljena činjenica da je vojno pitanje neodvojivo do političkog“.¹³¹

što je u anektiranim oblastima uspostavljena civilna vlast, dok je u oblastima koje nijesu bile anektirane kraljevska vojska direktno upravljala javnim poslovima preko kancelarija za civilne poslove ili preko vojnih gubernatorata kao u Crnoj Gori“, u M. Multari, *L'esercito italiano alla prova dell'occupazione: le fonti dell'archivio dell'Ufficio Storico dello Stato maggiore dell'Esercito*, in P. Del Negro, N. Labanca e A. Staderini (urednici), *Militarizzazione e nazionalizzazione nelle Storia d'Italia*, Unicopli, Milano, 2005, str. 314.

¹³⁰ Slovenija predstavlja tipičan primjer sukoba polikratičke moći, u H.J. Burgwyn, *Le divergenze tra i „professionisti“ della controguerriglia italiana in Slovenia e Dalmazia*, in L. Baldissara, P. Pezzino (urednici), *Crimini e memorie di guerra, L'ancora del mediterraneo*, Napoli, 2004, str. 247-259.

¹³¹ ACS, T. 821, rol. 356, kadar 813-819. Izvještaj o političkoj situaciji u Crnoj Gori, pismo Guljelma Rulija Galeacu Čanu, 10. decembar 1941.

Zapravo je već postojalo više grupa talaca koji su strijeljani nakon svakog pokušaja sabotaže. Okupatorske trupe su spalile domove i okrivile cijela naselja za akcije otpora koje su pokretale partizanske trupe. Najefikasnije divizije u borbi protiv gerilaca držale su i određeni broj talaca civila. Te velike jedinice usvojile su kolonijalne represivne tehnike i pri izvođenju vojnih operacija imale su odriježene ruke na određenom prostoru i u ograničenom vremenskom periodu. Po mišljenju prethodno pomenutog funkcionera u svakom slučaju nije učinjeno ono što je trebalo učiniti. Ruli se preispitivao u vezi sa vojnim aspektima u odnosu na nedostatke politike guvernera, ali je zaboravljao činjenicu da je najuporniji protivnik čvrste političke vizije vojne sile u Crnoj Gori bio upravo Čano. Izvjesna autonomija mogla bi da okrnji plan za Balkan stvarnog vladara velike Albanije koji se „odnosio prema državi kao prema privatnoj svojini, dajući jednom gradu ime svoje žene i stvarajući privatne lovne rezervate“.¹³²

Još je zanimljivije razmotriti, s ciljem rekonstrukcije unutrašnjih sukoba u vojnim vlastima u Crnoj Gori, jedinstvenost nekih parametara fašističkog političkog nasilja kod pojedinaca koji su se nalazili na terenu kao vojni policajci i koji nijesu odobravali reakcije guvernera na urgentne situacije. Gasperino Landela (Gasperino Langella), kapetan karabinjera u Tivtu u Boki Kotorskoj, podsjećao je na to da je proglasom o amnestiji od 31. oktobra pobunjenicima dato trideset dana za predaju i povratak kućama, ali se desilo da su od toga dana

---

¹³² B.J.Fischer, *Italian policy in Albania, 1894-1943*, 'Balkan studies', vol. 26, n. 1, 1985, str. 112. Od tog trenutka Jakomoni je postao ključna osoba za Čanovu politiku na Balkanu. UM. Borgogni, *Tra continuità e incertezza. Italia e Albania (1914-1939). La strategia politico-militare dell'Italia in Albania fino all'Operazione «Oltre Mare Tirana»*, Franco Angeli, Milano, 2007, str. 149-156.

učestala ubistva, agresije i sabotáže. Landela je oštro zaključio: „Ovo vrijeme je izgubljeno, kao što je izgubljen i naš ugled. Ja mislim da bi se stvari drugačije odvijale kada bi se umjesto objavljivanja proglasa strijeljalo“.¹³³

Politika guvernera se dakle odvijala na dva paralelna kolosjeka, između objava milosti i naredbi za oštro djelovanje protiv gerilaca. Pircio Biroli je istovremeno igrao na kartu konačnog pomirenja. Na taj proglas je podsjetio i predsjednik cetinjskog Vojnog suda, represivne institucije koja je odigrala ključnu ulogu tokom italijanske okupacije Crne Gore.¹³⁴ Antonio Marota (Antonio Marotta), predsjednik tog suda, piše sa teritorija na kojima je proglašeno ratno stanje:

Uskoro će Njegova Ekselencija Vojni guverner objaviti proglas crnogorskom narodu kojim će pozvati sve one koji se još uvijek nalaze u planinama da se sami pokore, garantujući im da im život neće biti ugrožen. Protiv onih za koje se bude ispostavilo da nijesu vođe, organizatori ili podstrekači ustanka, kao i da nijesu počinili ubistva italijanskih vojnika, neće biti pokrenut nikakav krivični postupak. Njima će biti omogućeno da se kao slobodni ljudi vrate svojim kućama i svojim poslovima. Glavni predvodnici pobune koji su učestvovali u napadu na naše oružane snage, iako će im suditi Ratni vojni sud, potpuno objektivno i po zakonu, biće od tog suda tretirani sa maksimalnom ozbiljnošću ukoliko se u roku od DESET DANA (velika slova u

---

¹³³ AVII, Ia, k. 552 d. 30/1-1. Komanda pomorskog vojnog odsjeka u Tivtu C.S.(Kotor) Komandi pomorskog vojnog odsjeka – Tivat, 18. novembar 1941, Gasperino Landela.

¹³⁴ AUSAC, „Marotta Antonio (pukovnik) od 16. maja 1935. do 8 septembra 1937.“, oznaka 1149.16, godina 1935/1937. Ova vremenska odrednica ne smije da zavara. Izvještaj o vojnoj službi završava se informacijom vezanom za smrt oficira u Rimu 17. decembra 1943. godine. Antonio Marota je preuzeo funkciju predsjednika suda na Cetinju 16. juna 1941.

---

originalnom tekstu) pojave pred Vojnim sudom. Oni će biti sprovedeni u zatvore, bez upućivanja u koncentracione logore. Njegova ekšelencija guverner je odluČan u namjeri da što prije dođe do normalizacije koja je toliko potrebna za blagostanje ove zemlje koja je Italijanima dala voljenu kraljicu.¹³⁵

S italijanskog prevele: **Olivera Popović i Cvijeta Brajičić**

---

¹³⁵ DACG - Istorijski arhiv Budva, Naziv Opština Budva, Broj kutije 132, Kraljevski ratni vojni sud na Cetinju, 14. oktobar 1941. predsjednik suda (general Marota Antonio).